

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ
Кафедра публічного управління та адміністрування

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ Н.М.Грущинська
« ____ » _____ 2020 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНОГО РІВНЯ
«МАГІСТР»

За освітньо-професійною програмою «Управління та адміністрування в
авіаційній галузі»

Тема: «Особливості взаємодії суспільства та влади»

Виконавець: студент гр. 204Мз Груненко Олексій Валентинович

Керівник: д.е.н., доцент Грущинська Наталія Миколаївна

Консультанти з окремих розділів
пояснювальної записки: _____ д.е.н., проф. Грущинська Н. М.

Нормоконтролер: _____ д.е.н., проф. Грущинська Н. М.

Київ 2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 Навчально-науковий інститут неперервної освіти
 Кафедра публічного управління та адміністрування
 спеціальність: 281 Публічне управління та адміністрування

ЗАТВЕРДЖУЮ:
 Завідувач кафедри
 _____ Н. М. Грущинська
 « _____ » _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ
на виконання дипломної роботи
Груненко Олексій Валентинович

1. Тема роботи: «**Особливості взаємодії суспільства та влади**»
 затверджена наказом ректора від «30» листопада 2020 р. № 2361/ст.
2. Термін виконання роботи: з 05.10.2020 р. по 31.12.2020 р.
3. Вихідні дані до роботи: теоретичні відомості щодо особливостей взаємодії суспільства та влади.
4. Зміст пояснювальної записки: аналітичний огляд літературних джерел з тематики особливостей взаємодії суспільства та влади.
5. Перелік обов'язкового ілюстративного матеріалу: розроблено презентацію Microsoft Office Point (10 слайдів).
6. Календарний план-графік

№ п/п	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Вибрати тему дипломної роботи	05.10.2020-13.10.2020	Виконано
2.	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника, завідувача кафедри	14.10.2020-31.10.2020	Виконано
3.	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження, скласти бібліографію	01.11.2020-05.11.2020	Виконано
4.	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	06.11.2020-14.11.2020	Виконано

5.	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	15.11.2020-30.11.2020	Виконано
6.	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	01.12.2020-08.12.2020	Виконано
7.	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	09.12.2020-11.12.2020	Виконано
8.	Підготуватися та взяти участь у попередньому захисті роботи	12.12.2020-15.12.2020	Виконано
9.	Отримати відгук керівника та рецензію	16.12.2020-18.12.2020	Виконано
10.	Підготувати доповідь на захист	19.12.2020-31.12.2020	Виконано

7. Консультанти з окремих розділів

Назва розділу	Консультант (посада, П.І.Б)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
1. Теоретико-методологічні аспекти взаємодії суспільства та влади	Грущинська Н.М.	18.12.2019	18.12.2019
2. Практичні аспекти взаємодії суспільства та влади	Грущинська Н.М..	04.01.2020	04.01.2020
3. Взаємовідносини держави та громадянського суспільства у світі: досвід для України	Грущинська Н.М.	09.01.2020	09.01.2020

8. Дата видачі завдання: 05.10.2020 р.

Керівник дипломної роботи _____ д.е.н., проф. Грущинська Н. М.

Завдання прийняв до виконання _____ Груненко О.В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна дипломна робота містить три розділи, вісім підрозділів; висновки до кожного розділу, загальні висновки, загальний обсяг 100 сторінок, включно зі списком використаних джерел, який містить 97 найменувань.

«ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ВЛАДИ»

Об'єктом даного дослідження виступають суспільні відносини, що складаються з приводу взаємодії суспільства та влади.

Предметом дослідження є особливості взаємодії суспільства та влади.

Мета магістерської роботи полягає у визначенні особливостей взаємодії суспільства та влади.

Відповідно до поставленої мети було поставлено такі *завдання*:

- проаналізувати співвідношення влади і суспільства як філософсько-політологічну проблему;
- ідентифікувати суспільство та владу як суб'єкти взаємодії;
- визначити основні поняття та форми взаємодії суспільства та влади;
- визначити шляхи формування громадянського суспільства в Україні в умовах становлення демократії в незалежній Україні;
- охарактеризувати взаємодію держави і соціуму як основну умову формування громадянського суспільства;
- охарактеризувати взаємодію суспільства та влади шляхом проведення аналізу особливостей нормативно-правової бази, бюджетної політики та інституційних основ;
- проаналізувати особливості взаємовідносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства на прикладі Польщі;

- надати рекомендації щодо модернізації системи політико-адміністративного управління та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові і спеціальні методи дослідження, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах становлення суспільства і влади та особливостей їх взаємодії. Цей процес реалізується на основі поєднання трьох дослідницьких принципів – науковості, об'єктивності й історизму.

Для досягнення поставленої мети та виконання завдань дослідження застосовувались загальнонаукові методи дослідження:

науковий – під час дослідження наукових поглядів на визначення основних понять та форм взаємодії суспільства та влади; формально-логічний та структурно-функціональний – при визначенні шляхів формування громадянського суспільства в Україні в умовах становлення демократії в незалежній Україні;

системний – при встановленні співвідношення влади і суспільства;

конкретно-історичний – під час розкриття влади і суспільства як філософсько-політологічної проблеми.

Застосовувались загальні логічні методи теоретичного аналізу: метод аналізу та синтезу – під час проведення аналізу співвідношення влади і суспільства як філософсько-політологічної проблеми; аналізу, синтезу та узагальнення – під час розгляду взаємодії держави і соціуму як основної умови формування громадянського суспільства; порівняння – при встановленні особливостей взаємовідносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства на прикладі Польщі; аналогії, моделювання – під час надання рекомендацій щодо модернізації системи політико-адміністративного управління та розвитку громадянського суспільства в Україні. Також застосовувались приватно-наукові методи: за допомогою порівняльного правознавства та техніко-юридичного аналізу проаналізовано особливості нормативно-правової бази з питань взаємодії

суспільства та влади; тлумачення та конкретизації – при визначенні основних понять та форм взаємодії суспільства та влад.

Результати магістерської роботи рекомендується використовувати під час проведення наукових досліджень та в практичній діяльності фахівців з публічного управління та адміністрування.

Ключові слова: ВЛАДА, СУСПІЛЬСТВО, ВЗАЄМОДІЯ, ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВНА ВЛАДА.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ВЛАДИ	13
1.1. Співвідношення влади і суспільства як філософсько-політологічна проблема.....	13
1.2. Суспільство та влада як суб'єкти взаємодії.....	17
1.3. Основні поняття та форми взаємодії суспільства та влади	24
Висновки до першого розділу	29
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ВЛАДИ	31
2.1. Формування громадянського суспільства в Україні в умовах становлення демократії в незалежній Україні	31
2.2. Взаємодія держави і соціуму як основна умова формування громадянського суспільства	46
2.3. Взаємодія суспільства та влади: особливості нормативно-правової бази, бюджетна політика та інституційні основи.....	56
Висновки до другого розділу	66
РОЗДІЛ 3. ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СВІТІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	68
3.1. Особливості взаємовідносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства на прикладі Польщі.....	68
3.2. Модернізація системи політико-адміністративного управління та розвитку громадянського суспільства в Україні.....	76
Висновки до третього розділу	82
ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	94

ВСТУП

Актуальність. Кожна нова ступінь розвитку тієї чи іншої сфери життя суспільства породжує свої проблеми, кризові ситуації і вимоги до дійсності. Важливою умовою розвитку державного управління є конструктивна взаємодія владних структур та суспільства, заснована на партнерстві і співробітництві, спрямована на поліпшення соціально-економічної ситуації в країні та підвищення рівня і якості життя населення.

Питання взаємодії суспільства та влади піднімалося ще західноєвропейськими філософами. Традиційна точка зору на розуміння свободи була висунута філософами ще у XVII–XIX ст. Свобода ними пов'язувалась з відокремленням людини від суспільства, невтручанням держави в особисті справи громадян, визнанням свободи особистості сферою, вільною від правового регулювання. Такий підхід не відповідає сучасності, а тому актуалізує дану проблематику та обумовлює наукову розвідку в напрямку пошуку ідентифікації основних концептуальних та дослідницьких підходів щодо розуміння особливостей взаємодії суспільства та влади, визначення та аналіз фундаментальних підходів сучасності, утвердження принципів побудови сильної держави та розвинутого суспільства у контексті їхньої взаємодії в сучасній Україні.

Виявлений інтерес до проблеми взаємодії суспільства та влади не є випадковим. Підвищений інтерес до цієї проблеми визначено проявом демократії і її розвитком. Адже процес розвитку України в даний момент показує тенденцію підвищеного впливу громадянського суспільства на різні сфери його життя, тим самим розширюючи практику прояву автономії (самоврядування) в різних сферах суспільного життя, підвищуючи роль суспільства в системі державного управління.

Загальновідомо, що відсутність або недостатній розвиток суспільства є головною перешкодою як демократії, так і державного управління. Розвиток громадянського суспільства – невід'ємна складова всіх демократичних

правових держав світу. Однак, поза всякими сумнівами залишається і той факт, що суспільство не здатне самостійно забезпечити потреби населення в системі публічного адміністрування без ініціації, нормативної та контролюючої функцій держави. Становлення демократії в Україні можливо тільки у взаємодії суспільства та влади.

Зокрема, об'єднуючою ланкою цих концепцій має стати визнання значущості партнерської взаємодії влади і суспільства для забезпечення соціально-економічного розвитку як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях.

Будь-яке суспільство або держава мають життєво важливі інтереси, без яких неможливе їх існування і розвиток: для суспільства – це сукупність потреб, задоволення яких забезпечує можливість гармонійного вдосконалення; для держави – це соціально-економічний розвиток країни. І тільки взаємодія між владою і суспільством сприятиме забезпеченню високих і стійких темпів їх розвитку і досягненню стратегічних цілей. У зв'язку з цим дослідження тенденцій, а також пошук інструментів управління, необхідних для розвитку взаємодії влади і суспільства, визначення її особливостей зумовили актуальність, наукову і практичну значимість, вибір мети даної роботи.

Звичайно, теорія і практика влади і суспільства досягає тисячоліть, але проблематика їх ролі в системі становлення держави привертає увагу вчених і зараз. Змістовними, зокрема, є наукові праці Е. Арата, Р. Гринюка, М. Дейчаківського, П. Каблака, А. Карася, В. Кравчука і багатьох інших вчених та дослідників. Незважаючи на різноманіття думок, підходів до цієї проблеми, в цілому світова теорія громадянського суспільства та держави сформувалася.

У той же час, проблема взаємодії суспільства та влади у системі державного управління та її особливостей ще не знайшла достатнього відображення в науковій літературі, що і є основою для додаткового її дослідження.

Мета роботи полягає у визначенні особливостей взаємодії суспільства та влади.

Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- проаналізувати співвідношення влади і суспільства як філософсько-політологічну проблему;
- ідентифікувати суспільство та владу як суб'єкти взаємодії;
- визначити основні поняття та форми взаємодії суспільства та влади;
- визначити шляхи формування громадянського суспільства в Україні в умовах становлення демократії в незалежній Україні;
- охарактеризувати взаємодію держави і соціуму як основну умову формування громадянського суспільства;
- охарактеризувати взаємодію суспільства та влади шляхом проведення аналізу особливостей нормативно-правової бази, бюджетної політики та інституційних основ;
- проаналізувати особливості взаємовідносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства на прикладі Польщі;
- надати рекомендації щодо модернізації системи політико-адміністративного управління та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Об'єктом даного дослідження виступають суспільні відносини, що складаються з приводу взаємодії суспільства та влади.

Предметом дослідження є особливості взаємодії суспільства та влади.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові і спеціальні методи дослідження, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах становлення суспільства і влади та особливостей їх взаємодії. Цей процес реалізується на основі поєднання трьох дослідницьких принципів – науковості, об'єктивності й історизму.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та виконання завдань дослідження застосовувались загальнонаукові методи дослідження: науковий – під час дослідження наукових поглядів на визначення основних

понять та форм взаємодії суспільства та влади; формально-логічний та структурно-функціональний – при визначенні шляхів формування громадянського суспільства в Україні в умовах становлення демократії в незалежній Україні; системний – при встановленні співвідношення влади і суспільства; конкретно-історичний – під час розкриття влади і суспільства як філософсько-політологічної проблеми. Застосовувались загальні логічні методи теоретичного аналізу: метод аналізу та синтезу – під час проведення аналізу співвідношення влади і суспільства як філософсько-політологічної проблеми; аналізу, синтезу та узагальнення – під час розгляду взаємодії держави і соціуму як основної умови формування громадянського суспільства; порівняння – при встановленні особливостей взаємовідносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства на прикладі Польщі; аналогії, моделювання – під час надання рекомендацій щодо модернізації системи політико-адміністративного управління та розвитку громадянського суспільства в Україні. Також застосовувались приватно-наукові методи: за допомогою порівняльного правознавства та техніко-юридичного аналізу проаналізовано особливості нормативно-правової бази з питань взаємодії суспільства та влади; тлумачення та конкретизації – при визначенні основних понять та форм взаємодії суспільства та влад.

Практичне значення роботи полягає в тому, що вона може бути використана студентами при написанні наукових статей та доповідей, у виступах, під час проведення наукових конференцій, засіданнях круглого столу, під час складання навчальних програм ВУЗів тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. У роботі досліджено особливості взаємодії суспільства та влади, надано рекомендації щодо модернізації системи політико-адміністративного управління та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Структура роботи. Дипломна робота викладена на 100 сторінках і складається зі вступу, трьох розділів і висновків. Бібліографічний список

включає 97 літературних джерел. У першому розділі даної роботи розглянуто теоретико-методологічні аспекти взаємодії суспільства та влади.

У другому розділі більш детально проаналізовано практичні аспекти взаємодії суспільства та влади. У третьому розділі розглянуті взаємовідносини держави та громадянського суспільства у світі та надані рекомендації щодо модернізації системи політико-адміністративного управління й розвитку громадянського суспільства в Україні. У висновках будуть розглянуті результати дослідження та виражена точка зору автора роботи на проблему.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ВЛАДИ

1.1. Співвідношення влади і суспільства як філософсько-політологічна проблема

Ідея взаємодії влади і суспільства має давнє коріння і багату історію. Давнє, так як сама ідея суспільства знайшла філософське обґрунтування ще в працях Платона і Аристотеля, хоча словосполучення «громадянське суспільство» почало застосовуватися з XVII ст. (в працях Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка). Виходячи з історії суспільства, в різних країнах і в різні часи цьому терміну надавали кілька значень. У реаліях сьогодення дискусії про сутність суспільства та його взаємодію з владою тривають. Пов'язано це в першу чергу з тим, що дослідники застосовують у використанні різну методологію, і тому концентрують увагу на різних аспектах [44, с. 161-162].

Так, проблема свободи особистості, її взаємовідносин з державою посідає головне місце у творчості М. Бердяєва. Вчений, досліджуючи підходи до становлення взаємодії держави та суспільства, розглядає державу, як об'єктивне начало, тобто держава претендує лише на частину людини. А суспільство, яке людьми створюється довільно, не знає меж своїм претензіям, воно здатне забрати людину цілком. М. Бердяєв заперечує примирення між претензіями особистості та суспільства, між прагненням до свободи та рівності [40].

Державу М. Бердяєв розглядав як соціальний інститут, що засновується на примусовому володарюванні людини над людиною. Разом з тим, вона підтримує мінімум добра і справедливості у суспільстві. Робить це насамперед тому, що без такої підтримки хаос поглине як суспільство, так і державу. Особистість не може жити без держави, тому вона визнає її цінність, йдучи при цьому на певні жертви. Водночас особистість

усвідомлює, що держава пригнічує її існування. Отже, держава – явище двозначне, вона виконує як позитивну, так і негативну місії. Між державою і особистістю завжди присутній конфлікт, адже сфера їх буття ніколи не буде збігатися. Будучи необхідною для людей, держава є передусім гарантійною, посередницькою і контролюючою установою. Із цього виходить, що в ієрархії духовних цінностей держава належить до цінностей нижчого порядку – після особистості й суспільства. Вона мусить виконувати важливий обов'язок – захищати права людини. Це стосується, в першу чергу, свободи духу, совісті, думки і слова [24, с. 76].

Важливе значення в системі взаємодії влади та суспільства відіграють соціальні комунікації, а саме комунікативна теорія суспільства. Її засновником вважається Юрген Габермас та Карл-Отто Апель. В історію філософії ХХ століття Ю. Габермас, автор теорії комунікативної дії, й К.-О. Апель, автор теорії комунікативного співтовариства, увійшли як творці нового критичного вчення філософії про суспільство в 70-х роках ХХ століття. Обидва мислителі політичний процес інтерпретують в поняттєвих межах дискурсивної етики, а також розглядають комунікативне співтовариство, використовуючи прагматистський інструментарій для аналізу передумов й умов комунікації та дискурсу[90].

На думку Ю. Габермаса, соціальні конфлікти, що виникли в розвинених західних суспільствах в останні десятиріччя, істотно відрізняються від традиційних конфліктів, пов'язаних з розподілом економічних благ. Вони формуються вже не в галузі матеріального відтворення; скоріш за все вони виникають у сферах культурного відтворення, соціальної інтеграції та соціалізації й розгортаються в доінституційних формах [90, с. 162].

У передмові до «Попередніх зауважень і підсумку до теорії комунікативної дії» Габермас пише: «... я звертаюся до філософських підвалин повороту до мовної прагматики, до якого дещо інакше прагне К.-О. Апель у «Трансформації філософії». Цю зміну парадигми я обґрунтував

у «Теорії комунікативної дії» лише в контексті історії теорії суспільства» [97, с. 7]. Габермас виходить з того, як проявляється суспільний лад, коли індивіди діють, виходячи з власних цілей та інтересів. При цьому Габермас виходить з переусвідомлення основних положень класичної соціальної теорії, суть якої полягає в переході від соціальної теорії, що виходить з теорії дії, до теорії суспільства [97, с. 91-92].

Габермас, виходячи з теорії суспільної еволюції, досліджує шлях комунікації життєвого світу, яка дістає своє втілення в стародавніх суспільствах, де структури нормативної інтеграції, опосередковані мовленнєвою комунікацією, становлять системні структури. В архаїчних суспільствах неподільними є діяльність, що зорієнтована на результат, і діяльність, що зорієнтована на взаєморозуміння (комунікативна). Тому лише за умов традиційного суспільства функціональна спеціалізація поширюється на спосіб життя соціальних груп. Якщо в традиційному суспільстві влада уособлює собою організацію, в якій концентрується діяльність з управління цілим суспільством, то модерному суспільству притаманні децентралізація і розподіл управління між різними системами діяльності.

Західний процес раціоналізації, який став чинником переходу від традиційного суспільства до модерного, висунув і нові проблеми легітимації політичного ладу. Держава як влада є відношенням панування людей над людьми, що спирається на легітимне (тобто таке, що вважається легітимним) насилля як на засіб. Як показав Дж. Роулз у своїй «Теорії справедливості», влада має своє виправдання тоді, коли її вважають справедливою [74, с. 229-242].

Визначну роль у розвитку теорій суспільства у західноєвропейській філософії відіграли новітні теорії постіндустріалізму та поява інформаційного суспільства як сучасних сучасних дослідницьких підходів у контексті дослідження взаємовідносин влади та суспільства. Новітні концепції постіндустріалізму пов'язані з дослідженнями Пітера Дракера та Мануеля Кастельса. Так, П.Дракер виділяє ознаки зрушень, що відбуваються. До

основних він відносить: перехід від індустріального господарства до економічної системи, заснованої на знаннях та інформації; формування нової системи цінностей сучасної людини та трансформацію ідеї національної держави у бік глобальної економіки й глобального соціуму [40; 41, с. 167].

П. Дракер сучасну епоху визнає як епоху радикальних змін основ суспільного устрою, трансформації суспільства в суспільство, засноване на знаннях. За концепцією П. Дракера прогрес співвідноситься із трьома етапами зміни ролі в суспільстві: перший етап пов'язаний із застосуванням знань для розроблення знарядь праці, технологій і організації промислового виробництва; другий – із застосуванням знань до процесів організованої трудової діяльності; третій (це сучасний) – характеризується тим, що знання стає основною умовою виробництва та використання для виробництва знання. У сучасному суспільстві, як вважає П. Дракер, знання в його новому розумінні означає реальну корисну силу, засіб досягнення соціальних і економічних результатів. Третю зміну ролі знання П. Дракер називає революцією у сфері управління, оскільки «використання знань для пошуку найбільш ефективних способів застосування наявної інформації з метою одержання необхідних результатів – це, по суті, і є управління» [41, с. 167].

Фундаментальною позицією згідно концепції П. Дракера є те, що перехід до «суспільства, побудованого на знанні», суттєво змінює владну структуру суспільства – влада і контроль поступово переходять від власників капіталу до тих, хто має знання та інформацію та володіє ефективними технологіями її використання [40].

Заслуговує на увагу концепція «сильної держави» Ф. Фукуяма. У своїй концепції Ф. Фукуяма виходить з ідеї децентралізації влади. На думку вченого, це «послабляє силу її адміністративного впливу, але саме це і робить державу сильною» [89, с. 218]. Саме така побудова сильної держави свідчить про її посилення через піднесення інституційного потенціалу громадянського суспільства.

Важливим інструментом побудови сильної держави є розроблення своєрідної «позитивної матриці», яка перешкоджала б її послабленню. Зважаючи на це, переважна більшість вчених та дослідників акцентує сьогодні увагу на свободі, яка можлива лише завдяки обмеженому впливу держави. Це вказує на високий рівень самоорганізації суспільства, здатного виробити відповідну «позитивну матрицю», яка б обмежила тиск влади на суспільство, але зберігала при цьому її функцію щодо бюрократично-ієрархічної вертикалі. Доцільність такої матриці визначається ефективністю запровадження двох механізмів побудови сильної влади, серед яких її обмеження – дія у чітко визначених правових стандартах та посилення за рахунок створення ефективної державно-управлінської вертикалі. У такий спосіб це ставить питання про розроблення нових принципів контролю з боку влади як держави, оскільки сильною вважається не та держава, «яка все контролює, а та, яка за рахунок мінімального контролю досягає максимального результату» [85, с. 24].

Отже, саме взаємодія влади в особі державних органів з громадянами та інституціями громадянського суспільства зможе забезпечити побудову сильної держави.

1.2. Суспільство та влада як суб'єкти взаємодії

На сучасному етапі суспільного розвитку будь-якої держави, яка задекларувала себе як демократична і правова держава, постає необхідність розвитку інститутів громадянського суспільства та налагодження ефективної взаємодії між ними та владою. У налагодженні такої взаємодії зацікавлене не лише саме суспільство, але й держава, і органи місцевого самоврядування, і бізнес-структури і навіть іноземні країни. Зацікавленість вказаних суб'єктів зумовлена результатами суспільної участі, зокрема зниженням корупції, підвищенням довіри громадян до органів влади, підвищенням їх відкритості

та підзвітності, спільним вирішенням соціально-економічних проблем владними та громадськими інститутами.

Державне управління і громадянське суспільство несуть у собі суспільну основу, існують у рамках єдиного комунікаційного поля держави. У той же час існує визначена відособленість цих двох елементів суспільної системи, зумовлена розходженнями їхньої структури (ієрархічна і мережна) і циклічності дії, а також функціями. Однак за самою своєю природою і досвідом історичного розвитку ці елементи можуть здійснювати реалізацію основної суспільної функції – розвитку суспільства – лише на основі взаємодії [82, с. 7].

Дослідження взаємодії влади і суспільства як бази для створення ефективної системи державного управління є в Україні відносно новим питанням, вивченню теоретичних основ якого поки що приділена недостатня увага. Традиційно державне управління розглядається як вид суспільної діяльності; у контексті відносин влади і політики; відносин гілок влади між собою; відносин виконавчої влади і місцевого самоврядування; відносин державного управління і місцевого самоврядування. У цих дослідженнях використовується традиційне уявлення про державну владу, як механізм впливу на суспільство, тобто функціонування дихотомії «влада – суспільство» на основі механізму взаємодії.

У контексті взаємодії державної влади і громадянського суспільства механізм зворотних зв'язків – це в першу чергу механізм постановки суспільних проблем перед владою, і тільки в другу – оцінка її діяльності. Тому що у випадку такої постановки суспільної проблеми у влади виникає можливість спільного з громадянським суспільством її вирішення, консолідуючи, тим самим, суспільство і підвищуючи ефективність державного управління.

Таким чином, питання взаємодії влади і суспільства – це одне з ключових питань соціуму, від якого залежить його політична облаштованість і стабільність. Це пов'язано з тим, що саме громадянське суспільство

визначає зміст державної влади, а характер державної влади, у свою чергу, впливає на розвиток громадянського суспільства [82, с. 8].

В той же час, без сформованого суспільства не може бути створено сильну демократичну державу. Ефективне становлення демократичної держави можливе лише в конструктивному і соціально відповідальному діалозі громадянського суспільства з державою в рамках правового поля. Оскільки не можливо вибудувати правову державу в умовах відсутності громадянського суспільства, не представляється можливим уявити розвинене громадянське суспільство, яке не взаємодіяло б з правовою державою [35, с. 100-101].

У сучасному світі перспективи щодо розвитку країни відкриваються тільки тоді, коли влада і суспільство не тільки вступають в діалог, а й налагоджують постійну взаємодію, включаючи участь суспільства в державних справах і сприяння з боку влади розвитку суспільства. Необхідність взаємодії між громадянським суспільством і державною владою обумовлена тим, що навіть демократична держава не здатна постійно і адекватно відображати всю повноту громадських інтересів. Тільки громадянське суспільство в особі громадських організацій, партій, рухів може своєчасно виявляти назрілі потреби та ініціювати необхідні зміни в правовому полі, тим самим приймаючи участь та відіграючи роль в системі публічного адміністрування.

Розвинена, демократична, правова держава виконує лише ті функції, які визначає для неї суспільство. З іншого боку, взаємозв'язок демократичної держави і громадянського суспільства неможливий без певної автономії останнього. Державна влада може тільки координувати, але не визначати діяльність громадянського суспільства. Тому різні елементи громадянського суспільства повинні домагатися такого політико-правового статусу, який не допускав би їх підпорядкування державним органам і одночасно знаходився в правовому полі [50, с. 4; 96].

Існують різні підходи до визначення сутності суспільства, серед найбільш вдалих можна вважати таку дефініцію, як те, що суспільство – це певний соціальний простір, в якому люди взаємопов’язані і взаємодіють між собою [69, с. 185]. Тільки суспільство рівноправних громадян з високим рівнем культури і моральних якостей разом з державою утворює вироблені правові відносини.

Виходячи з наведеного визначення, можна з упевненістю визнати, що про розвинене суспільство свідчить здатність людей до солідарності, готовності і здатності розвивати і зберігати порядок самостійно, без застосування до них імперативів традиційного суспільства (правовий звичай) або директивного впливу держави (закони, розпорядження тощо).

Видатним проявом суспільства, його ознакою слід визнати здатність людей до інтеграції в суспільство, вміння спільно вирішувати свої проблеми. Не менш важливою передумовою становлення громадянського суспільства треба визнати освіту компетентного і діяльного (ініціативного) громадянина, так як якість суспільства залежить від якостей особистості, які його створюють [44, с. 162].

Важливий аспект для проблеми взаємодії влади і суспільства має участь різних суб’єктів суспільства, зокрема, політичних партій, громадських об’єднань, груп за інтересами, засобів масової інформації, профспілок, суспільно-політичних рухів, які в той же час є суб’єктами політичної діяльності. Вони можуть стояти або в опозиції до державної влади, або чітко висловлювати свою позицію щодо урядової стратегії розвитку.

Наявність достатньої кількості будь-яких недержавних організацій [38, с. 120], як і взаємовідносини і взаємодія між владою (в особі її органів та посадових осіб) і суспільством визначаються, перш за все, наявністю зв’язків цієї взаємодії, якими є громадські об’єднання. Будь-які особистісні ініціативи частіше і ефективніше реалізуються в сукупності недержавних, тобто об’єднань громадян.

Саме громадські об'єднання, політичні партії і групи за інтересами формулюють і представляють перед державою організовані громадські інтереси і забезпечують ефективний діалог з державою щодо їх захисту.

Особливе значення серед усіх зазначених суб'єктів у відносинах між владою і суспільством займають політичні партії, які сприяють політичному волевиявленню суспільства.

Крім них, важливим інститутом суспільства є незалежні і максимально об'єктивні засоби масової інформації. ЗМІ беруть безпосередню участь у формуванні громадянської думки за допомогою поширення інформації певного напрямку, яку вони можуть безпосередньо продукувати [79, с. 45]. ЗМІ виступають одночасно і каналом вираження думки суспільства, і засобом її формування, і інструментом контролю громадськості над владою і державою. Тому право на інформацію, доступ до неї і забезпечення свободи слова мають життєве значення не тільки для окремих особистостей, а й для всього суспільства. Але з іншого боку, суспільство має бути захищене від паралізуючих впливів ринково-орієнтованих мас-медіа і забезпечити собі справжній плюралізм і незалежність від товарних відносин. У свою чергу повинна бути гарантована правова незалежність «четвертої влади», яка б служила запобіжником перетворення ЗМІ в однопартійну безальтернативну ідеологічну силу.

Сучасні інформаційні технології стали суттєвою частиною інфраструктури суспільства. Від інформаційної відкритості, меж доступу громадян до інформації залежить не тільки соціальний прогрес, але і розвиток демократичних інститутів.

У той же час, ототожнювати суспільство з мережею громадських інституцій, недержавних формувань, є не зовсім правильно. Їх якісна робота дійсно грає істотну роль, вони є певними індикаторами розвиненого громадянського суспільства, але більш значущою є здатність і готовність громадян відстоювати власну громадянську позицію, оскільки громадянське

суспільство – це знаходження (існування) людини в суспільстві, яке дотримується приписів держави.

Якщо враховувати змістовну і суб'єктну характеристику, то громадянське суспільство можна визначити як сукупність економічних, культурних та інших самостійних і незалежних від держави відносин (між різними секторами соціуму) і інститутів, що розвиваються в демократичному суспільстві [50, с. 39].

Слід підкреслити, що відносини і інститути суспільства можуть існувати і розвиватися саме в умовах демократії. Впорядкованість суспільства, незважаючи на його автономність, забезпечує держава, з іншого боку, суспільство періодично оновлює структурні відносини, які встановлюються і охороняються державою.

Держава знає різні форми режиму – демократичну, диктаторську, авторитарну, при цьому, для громадянського суспільства на рівні політики характерна тільки демократична форма існування. Саме демократія виступає інструментом впливу суспільства на владу. Так, наприклад, демократичні вибори органів державної влади – це короткі періоди безроздільного домінування громадянського суспільства над державою. Результатом такого домінування над ієрархією є оновлена держава, здатна протягом певного періоду знаходитися у відносній гармонії з суспільством.

Чим більше розвинене суспільство, тим ширше виникає підстава для демократичних форм держави. І, відповідно, навпаки – чим менше розвинене суспільство, тим імовірніше авторитарний і тоталітарний режими. На думку Е. Арата і Д. Когена, авторитарна і тоталітарна влада повністю виключають можливість існування суспільства [18, с. 25]. Такої думки дотримується більшість вітчизняних вчених. Наприклад, С. Рябов у своїй монографії вказує на те, що розвинуте громадянське суспільство передбачає існування демократичної правової держави, яка покликана захищати і здійснювати інтереси і права громадян [75, с. 67]. Це означає, що в процесі успішної взаємодії між суспільством і владою починають формуватися взаємні

очікування з приводу подальших кроків кожної зі сторін взаємодії. В той же час, виконання очікувань приводить до позитивної реакції, невиконання – до негативної, що позначається на конкретних процесах взаємодії [82, с. 9].

Отже, суспільство і влада перебувають у тісному взаємозв'язку і не можуть існувати один без одного. Завдяки владі спільнота набуває цивілізованості і стає суспільством. Водночас влада не може існувати поза суспільством. Вона похідна від нього і покликана йому слугувати. З одного боку, влада відкидає примус і насильство над людьми. З іншого боку – практично проявляється у централізації, концентрації і бюрократизації, поширенні організаційно-контрольних функцій влади за межі оптимального співвідношення держави і суспільства [82, с. 11].

Суспільство є противагою влади у її постійному прагненні до панування над суспільством. Від ступеня розвинутої громадянського суспільства залежить ступінь демократизму держави. Розвинене громадянське суспільство забезпечує належні умови для забезпечення свободи думки і слова, вільного вираження поглядів і переконань, свободи об'єднань, свободи зборів, участі громадян в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні.

Влада завжди уособлювалася з державою, тому можемо сказати, що держава виступає суб'єктом влади, а громадянське суспільство як об'єкт влади. В той же час, суспільство та влада виступають суб'єктами взаємодії. Потреба досягнення балансу між владою та механізмами її впливу на суспільство, з одного боку, та суспільством і його механізмами саморозвитку і самоконтролю – з іншого. Такий баланс є необхідним для побудови демократичної, правової, соціально-орієнтованої держави, що дасть можливість уникнути двох неприпустимих станів у розвитку країни – зведення до мінімуму або громадських свобод, або впливу держави [82, с. 12]. Демократичний розвиток суспільства неможливий без ефективної взаємодії суспільства та влади.

1.3. Основні поняття та форми взаємодії суспільства та влади

Побудова суспільства є запорукою становлення демократії в державі. Тому дослідження категорійно-понятійного апарату є актуальним та дасть можливість визначити дієві механізми взаємодії влади та суспільства.

Розвинене громадянське суспільство є невід'ємною складовою всіх демократичних правових держав світу [61, с. 3].

На думку А. Михненко, С. Кравченко та І. Пантелейчук, суспільство – це складна, динамічна система взаємодії людей, що пов'язані між собою інтересами в сфері виробництва, обміну, споживання життєвих благ і встановлюють межі поведінки в спільних інтересах за допомогою соціальних норм (у тому числі – юридичних). Суспільство – також система, заснована на співпраці людей, з власною динамічною системою взаємозв'язків його членів, об'єднаних родинними зв'язками, груповими, становими, класовими, національними відносинами [82, с. 10].

У кожному суспільстві є своя система відносин: економічних; соціальних; політичних; ідеологічних.

Під громадянським суспільством сьогодні розуміють суспільство рівноправних громадян з високим рівнем економічної, соціальної, політичної культури і моральних властивостей, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини [42, с. 48-51].

У той же час, аналіз літературних джерел свідчить, що не існує єдиного визначення поняття «громадянське суспільство». Так, П. Рабінович розуміє громадянське суспільство, як спільність вільних, рівноправних людей та їх об'єднань, яким держава забезпечує юридичні можливості бути власником, а також брати активну участь у політичному житті [72, с. 47].

Ю. Тодика під громадянським суспільством розміє систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління [51].

Ю. Шемшученко розглядає громадянське суспільство, як суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії та права [92, с. 146].

О. Скакун підкреслює, що за своєю сутністю громадянське суспільство являє собою суспільство з високорозвиненою системою взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян, їх об'єднань, з реальним забезпеченням державою їх рівних можливостей вільно і безпечно розпоряджатися своїми силами, здібностями, майном, спираючись на право і власну правосвідомість [78].

В Україні однією з перших визначила поняття «громадянське суспільство» Г. Щедрова. Вона ототожнює його зі сферою самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій і організацій, обмежених відповідними законами від безпосереднього втручання та свавільної регламентації діяльності цих громадян і організацій з боку державної влади [93].

Таким чином, узагальнюючи доробки вчених, можна зробити висновок, що громадянське суспільство – система, яка складається з кількох частин. Це, по-перше, громадські організації (інститути), які виконують соціальні функції; по-друге, механізми взаємодії між суспільством і державою; по-третє, механізми контролю суспільством владних відносин. Структурними елементами цієї системи є організації (політичні партії, громадські об'єднання, асоціації) та різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють усі сфери суспільного життя і є своєрідним регулятором свободи людини.

Метою інститутів громадянського суспільства є спільні дії, спрямовані на просування або захист власного і водночас колективного інтересу у законослухняний та підзвітний суспільству спосіб.

При цьому, слід зазначити, що головним суб'єктом громадянського суспільства є особа [78]:

- суб'єкт, що усвідомлює себе вільним членом суспільства згідно з розумінням свободи, прийнятими в цьому суспільстві;

- суб'єкт, вільний економічно, наділений економічними правами і свободами, у тому числі правом приватної власності («суб'єкт-власник»), і має право вибору форм і видів трудової діяльності, зокрема підприємницької;

- суб'єкт, вільний ідеологічно і політично, тобто має можливість бути членом політичної партії чи об'єднання, опозиційного щодо існуючої державної влади; має право брати чи не брати участь у виборі органів державної влади і місцевого самоврядування;

- суб'єкт, що усвідомлює свою відповідальність перед суспільством; – суб'єкт, захищений законом від прямого втручання і свавільних обмежень з боку держави.

На думку науковців, взаємодія влади та інститутів громадянського суспільства відбувається у таких правових формах [59, с. 212]:

1. Участь інститутів громадянського суспільства у нормотворчій діяльності держави, яка забезпечується участю у розробленні та обговоренні проектів нормативно-правових актів.

2. Участь інститутів громадянського суспільства у правозастосовній діяльності держави, яка забезпечується шляхом:

- передання повноважень державних органів повністю;
- передання повноважень державних органів частково;
- громадського контролю.

3. Участь інститутів громадянського суспільства у правоохоронній діяльності держави, яка забезпечується шляхом:

- реалізації права складати протоколи про адміністративні правопорушення;

- участі інститутів громадянського суспільства у діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення охорони громадського порядку;

- реалізації права вживати спільно з працівниками міліції заходів щодо припинення адміністративних правопорушень і злочинів;

- участі інститутів громадянського суспільства з органами Державної прикордонної служби України в охороні державного кордону.

Серед основоположних принципів взаємовідносин влади і особи, які отримали конституційне визнання, відповідальність держави перед особистістю займає особливе місце. З одного боку, це одна з найважливіших характеристик, одна з ознак правової держави. З іншого боку, відповідальність держави перед особистістю є державно-правовим втіленням вимог свободи і справедливості в реальній соціальній дійсності, відноситься до засадничих характеристик самого громадянського суспільства, є основою його нормального функціонування в режимі демократії, свободи і соціальної справедливості [42].

Як вже зазначалося, громадянське суспільство позиціонується з правовою, демократичною державою, тому слід погодитися з позицією Ю. Шемшученка, на думку якого громадянське суспільство «є базисом держави, ініціює в ній необхідні зміни» [67, с. 736]. Правовою, соціальною та демократичною держава може вважатися лише тоді, коли вона взаємодіє, співпрацює з громадянським суспільством, відображає в цілях і напрямках суспільного розвитку реальні потреби й інтереси даного суспільства, його народу, його традиції і культуру. Зрозумілим є той фактор, що людина з високим рівнем правової та політичної свідомості схильна вимагати належного рівня ефективності та легальності державної влади [61, с. 5].

В залежності від наявного політичного режиму особистість може виступати більшою мірою суб'єктом або об'єктом влади. Бути суб'єктом влади, її свідомим провідником можливо лише в демократичних суспільствах, де домінують права і свободи особи, наявні можливості для участі особи у функціонуванні громадянського суспільства.

Реалізація зазначених можливостей залежати від самої особистості, її органічної потреби здійснювати свою політичну діяльність. Для цього потрібні не лише умови гармонійної взаємодії людини і влади, а й відповідна підготовка людини, формування якої відбувається завдяки процесові

політичної соціалізації особи – засвоєння індивідом демократичних стандартів поведінки, соціальних норм і традицій співжиття певного суспільства, що є для нього життєвим середовищем. Засвоївши відповідні норми та цінності, особистості мають стати свідомими суб'єктами влади і в такий спосіб здатні забезпечувати постійне вдосконалення владної діяльності в своїх інтересах [55].

У правовій державі, навпаки, акцент робиться на відповідальності посадових осіб перед громадянами, суспільством. Відповідальність держави перед суспільством забезпечується системою гарантій, до яких належать [56, с. 18-25]:

- відповідальність уряду перед представницькими органами влади;
- дисциплінарна, цивільно-правова і кримінальна відповідальність посадових осіб за порушення прав і свобод громадян;
- процедура імпичменту, тобто притягнення до відповідальності й судового розгляду справ вищих посадових осіб держави.

Формами взаємодії влади і суспільства в умовах формування громадянського суспільства можуть стати:

а) взаємна цілеспрямована дія держави на громадянське суспільство і громадянського суспільства на державу, при певних межах втручання в цілях ефективного і якісного виконання ними їх завдань і функцій;

б) взаємодопомога держави і громадянського суспільства в правовій формі і за наявності справжнього правосуддя;

в) взаємний контроль держави і громадянського суспільства, зокрема силами правозахисних організацій, інституту Уповноваженого з прав людини тощо;

г) участь громадянського суспільства в здійсненні державної влади шляхом впливу на неї через виборчу систему, засоби масової інформації, а також здійснення влади через органи місцевого самоврядування;

д) взаємна відповідальність громадянського суспільства і держави;

ж) співпраця громадянського суспільства і держави по адаптації до реальних умов різних форм власності, включаючи приватну власність на землю;

з) співпраця інститутів громадянського суспільства і державної влади у вирішенні внутрідержавних соціальних і культурних проблем: охорона навколишнього природного середовища, розвиток науки, охорона здоров'я, освіта, культура, тощо;

і) взаємодія громадянського суспільства і держави з міждержавною системою при вирішенні проблем глобального характеру.

При цьому, влада виступає складним за сутністю і багатоманітним за формами вияву явищем суспільного життя та як відносно самостійний соціальний інститут має відношення як до громадянського суспільства, так і до держави. Соціальний інститут влади, за допомогою соціальних норм, правил, принципів і санкцій, що регулюють різні сфери суспільних відносин, здійснює свою організаційну, регулятивну, управлінську та виховну функцію як у просторі держави, так і в просторі громадянського суспільства.

Отже ефективність взаємодії основних суб'єктів суспільного розвитку залежить від того, як кожен із них виконує свою функцію, яка має бути вичерпною у контексті позитивного впливу на ступінь ефективності.

Висновки до першого розділу

На підставі проведеного аналізу сучасних концепцій у контексті взаємодії суспільства та влади можна зробити висновок, що всі вони і сьогодні відіграють визначну роль у розвитку суспільства та держави. Незважаючи на велику кількість концепцій співвідношення влади і суспільства в філософській думці, всі вони сходяться на тому, що чим більше суспільство стає інформаційним, комунікаційним, тим краще для побудови сильної держави та відкритого суспільства. В них містяться підходи до

розвитку цієї взаємодії, проте Україна, як надто молода держава, повинна показувати всьому світові, що вона готова до співробітництва та подальшого розвитку на міжнародній арені як розвинена, молода, сильна та велика держава.

На основі проведеного дослідження визначено категорійно-понятійний апарат щодо взаємодії суспільства та влади, зокрема детально розглянуто поняття «суспільство», «громадянське суспільство», «влада».

Аналіз механізмів взаємодії влади і суспільства дає підстави для наступних висновків:

- держава і громадянське суспільство не можуть діяти один без одного. Рівень розвитку громадянського суспільства визначає рівень розвитку держави, а рівень розвитку держави прямо впливає на рівень розвитку громадянського суспільства;

- у процесі взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства реалізуються функції держави та громадянського суспільства;

- кожен із суб'єктів взаємодії має виконувати притаманні тільки йому функції у повному обсязі. Ефективність взаємодії влади та інститутів громадянського суспільства залежить від відповідальності даних суб'єктів суспільного розвитку – держави і громадянського суспільства;

- головними ознаками взаємодії влади і громадянського суспільства є їхня цільова спрямованість – реалізація прав і свобод, які зафіксовані в Конституції, та рівноправність головних суб'єктів взаємодії.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ВЛАДИ

2.1. Формування громадянського суспільства в Україні в умовах становлення демократії в незалежній Україні

Україна стала на шлях до демократії в політичній боротьбі на початку 90-х років. Саме завдяки підйому політизованих громадських інститутів в 1988-1991 роках Україна здобула державну незалежність на шляху до демократії.

Поняття демократії, як і концепт «громадянського суспільства», відноситься до найбільш неоднозначного поняття сучасної науки. Американський політолог Роберт Даль стверджує, що після стількох століть роздумів про політику теорія демократії продовжує залишатися досить переконливою, незалежно від того, чи розглядати її як етичну теорію, або як спробу відобразити реальний світ [39, с. 170].

У світі не існувало і не існує ідеальної демократії, яка змогла б бути прикладом, зразком для сприйняття. Західні країни фінансово стимулюють поширення в світі своєї моделі суспільного та державного ладу через численні фінансові та благодійні організації. Політико-економічні, а іноді і військові методи нав'язування конкретних моделей демократії для інших не має бажаних наслідків, оскільки нехтуються історичні традиції, морально-етичні основи ментальності народу. Це не сприяє і розвитку самого поняття демократії, її різноманітних форм і інструментарію. Демократичний режим правління є реальністю лише для деяких країн світу, для інших – віддаленим орієнтиром.

У всьому світі люди поступово розуміють, що демократія – це не розкіш, а необхідність: якщо її сприймати як оптимальну форму державного управління, вона здатна забезпечити рівноправну участь людей в управлінні і

прийнятті рішень, соціальну рівновагу, консенсус різних соціальних груп і сил. Однак консенсус передбачає досить високий рівень соціальної солідарності між людьми, існує як форма порозуміння того, що ми встановили, є важливою ознакою громадянського суспільства [44, с. 163].

Основною рисою демократії є прозорість функціонування державних інститутів. Громадськість повинна знати, хто і як приймає суспільно важливі рішення, як їх виконують, що є наслідком їх невиконання. Виходячи їх цього, демократія – відкрита суспільна система з високою політичною, правовою культурою. Це форма людського буття в суспільстві, яка створює більш сприятливі умови для життєдіяльності людини. При цьому рівень розвитку демократії визначається фактичним здійсненням народовладдя [39, с. 175]. Це означає, що немає загальноприйнятої матриці демократії, але існує певний ідеал, який покладено в її основу – народовладдя, і реальне його здійснення показує ступінь віддаленості сучасної демократії від демократичного ідеалу.

Демократія виникає з практичних причин і задовольняє суспільство на формальному рівні функціонування, хоча реально вона може ґрунтуватися і розвиватися тільки на основі взаєморозуміння і раціональних дій (мова йде про форми спілкування і комунікації між людьми, через які як раз і досягається певна міра раціонального консенсусу). Тому для поширення і підтримки демократичних процесів необхідне здійснення розвинених інститутів громадянського суспільства, на рівні яких функціонують і поширюються ті чи інші форми взаєморозуміння і солідарності, і в їх межах – форми раціональності. Тобто, мова йде про отримання суспільством в системі публічного управління таких сил, які є неурядовими (недержавними) [47, с. 12].

Здійснення громадянського суспільства – це здійснення солідарності і взаємодоповнення спільноти в такий спосіб, щоб свобода членів цієї спільноти досягалася в руслі загального блага. Причому, історичний досвід підтверджує, що свобода як така може успішно розвиватися тільки в

демократії, що рівень демократизму, досягнутий суспільством, визначає і ступінь свободи цього суспільства і його громадян.

Сильне громадянське суспільство заохочує три фактори, важливі для демократії: прозорість державної сфери, активну участь громадян, безперервність політичних реформ [47, с. 14]. Без потужного тиску громадянського суспільства боротьба проти негативних явищ в системі громадського управління перетворюється в повну демагогію.

Громадянське суспільство надає певну частину влади громадянам, які не належать до державно-урядового і економічного сектору управління, і таким чином наділяє правом участі навіть найбідніші верстви населення. Крім того, таке суспільство забезпечує громадянам політичну рівність, соціальну справедливість і можливості для їх самореалізації, що служить способом демократії.

Через громадянську сферу принципи конституційної демократії впроваджуються в повсякденне життя, тобто цінності демократії з'єднуються з поліпшенням стандартів життя людей і залученням їх до участі в прийнятті рішень (публічного адміністрування) по всіх життєво важливих для людини питань. Це, зокрема, стосується умов для знаходження рішень на місцевому рівні, проблеми якого прямо стосуються громадян.

Це означає, що громадянська сфера ні в якому разі не повинна протиставлятися державі. Навпаки, громадянське суспільство має взаємодіяти з державою через його структури, щоб державні установи могли сприяти дискурсу громадянського суспільства і доповнювали його вимоги можливостями влади. Тому необхідна «незалежна», або суверенна державна влада. Ця «незалежність» полягає в тому, що державна влада існує не тільки для політичної організації суспільства, а щоб встановити організоване забезпечення свободи і звільнення від приниження і порушень прав людини.

Далі демократія передбачає можливість відкритої, нічим не обмеженої дискусії. Для того, щоб остання реалізовувалася на належному рівні, необхідні свобода слова, друку, свобода зібрань. Ще однією важливою

умовою ефективності демократії є досить високий рівень соціально-економічного розвитку суспільства.

Таким чином, демократія і громадянське суспільство нерозривно взаємопов'язані між собою: без демократії неможлива участь громадянського суспільства в публічному адмініструванні. Повноцінна демократія можлива тільки в тому випадку, якщо існує громадянське суспільство, здатне використовувати її як інструмент оновлення держави. З іншого боку, саме існування громадянського суспільства, що керується у своєму житті правилами, встановленими державою, буде стабільним і продуктивним, якщо в розпорядженні громадянського суспільства є демократія як вирішальний засіб його впливу на державу.

Цей зв'язок демократії з розвиненим громадянським суспільством і виступає ключем до публічного адміністрування і поясненням того, чому в країнах, де держава не має в якості протидії собі сталого громадянського суспільства, демократія виявляється неефективною, а іноді навіть шкідливою [44, с. 164].

Характеризуючи взаємини суспільства і влади слід зазначити, що для їх гармонійної взаємодії і розвитку держава повинна бути правовою. Так, з точки зору державного підходу правова держава є суверенною політичною організацією, об'єднує суспільство і здійснює управління на основі принципу верховенства права, забезпечує правопорядок, права і свободи громадян. «Правовий» підхід визначає правову державу як правова форма організації і реалізації політичної влади (в основі якої має лежати принцип народного суверенітету), що забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина, верховенство права, взаємну відповідальність держави і громадянина [35, с. 349-350].

Таким чином, в правовій державі державна влада повинна бути організована так, щоб вона не пригнічувала особистість і її свободу, не втручалася в сферу її самовизначення, сприяла реалізації та забезпечення прав і свобод громадян, в той же час, залишаючись організуючою і

стримуючою силою для суспільства. Держава повинна гарантувати необхідну свободу дій і створювати для цього максимальні умови. Таким способом вона заохочує до громадської діяльності, створює стимули для прояву активності громадян.

У перші роки незалежної України влада декларативно задавала питання про необхідність формування в країні основ громадянського суспільства. В цей час країна пережила надії і демократичний ідеалізм під впливом радикальних змін соціально-політичного життя, що викликали глибокий інтерес громадян країни до питань політики, політичної участі, самоорганізації, ініційованим «знизу». Це знайшло вираження у виникненні різноманітної соціально-політичної орієнтації політичних партій, рухів, громадських організацій різного рівня, різного роду асоціацій за інтересами. Так, якщо в 2000-му році в Україні було зареєстровано 50 тис. громадських організацій [73], то на початок 2016 року їх вже налічувалося понад 67 тис. [17, с.608].

Поштовхом до створення перших інститутів громадянського суспільства став курс держави на модернізацію країни на засадах ринку і демократії. У всіх сферах суспільно-політичного життя починають активну їх формування. Економічну сферу громадянського суспільства складають сукупність економічних інститутів і відносин з приводу реалізації людьми права на власність, виробництво і обмін товарами і послугами.

Інститутами, через які реалізуються ці відносини, стають ринкова економіка, кооперативи, акціонерні підприємства, кредитні спілки, фермерські господарства, незалежні профспілки. Більш впливовими серед них стали Український союз промисловців і підприємців, Федерація незалежних профспілок України, Профспілка працівників кооперації та інших форм вільного підприємництва, Український кредитний союз, Асоціація фермерів, Всеукраїнський союз робітників і ін.

В окремому політичному секторі інституціоналізованої в системі громадянського суспільства «мозкові центри» – як аналітичні, так і дослідні

установи на засадах НУО [27; 46], формуючи громадську думку, впливаючи на формування економічного, правового, культурологічного, екологічного, демографічного та інших напрямків публічної політики, на становлення демократії [43, с.352]. Наприклад, в Україні був створений Центр ім. Разумкова, який здійснюючи опитування громадської думки, формував основи національної безпеки [81].

Кількісні показники розвитку громадянського суспільства визначалися в працях О. Сидоренко, директора «Центру інновацій та розвитку». Зростанню потенціалу громадянського суспільства сприяла просвітницька, організаційна, фінансова допомога міжнародних фондів і організацій, а також міжурядових організацій західних країн таких, як Канада, США. Уряд України не сприяв розгортанню їх діяльності, в той же час не вводив заборонних санкцій. У другій половині 90-х рр. процес зростання кількості спілок, асоціацій, фондів, добровільних організацій прискорився. У 1995 р. в Україні було зареєстровано лише 4 тис. організацій, а в 1997 р їх вже налічувалося 20 тис. У 2001 р за даними «Центру інновацій та розвитку» в Україні було понад 30 тис. Зареєстрованих громадських організацій, з яких понад 800 (4%) мали всеукраїнський статус. Найбільша частина всеукраїнських організацій функціонувала в великих містах: в Києві, Харкові, Львові, Одесі, Донецьку [77, с.21].

Втім, активно діючими визначали менше третини цих організацій. Частина дорослого населення, яка належала до громадських організацій, була порівняно невисокою, в межах 12-17% [81].

Динаміку членства громадян України в громадських організаціях показують результати щорічного моніторингу громадської думки, який проводиться Інститутом соціології НАН України. Про свою неналежність до будь-яких організацій заявляло приблизно 84% опитаних. Отже, в громадських організаціях тривалий час брало участь 16% громадян України. Популярними об'єднаннями були політичні партії, релігійні організації, об'єднання за фахом, клуби за інтересами, спортивні клуби, які

характеризувалися незначними коливаннями членства, приналежність до політичних партій зростає тільки після 2004 р. [87; 88].

Невисокий рівень членства в громадських організаціях визначався низьким рівнем інформованості про їхню діяльність, недооцінкою їхньої суспільної ролі, недовірою.

Визначалася проблема адекватності і якості представництва громадських інтересів. Понад третини частини опитаних вагалися, що відповісти про свою довіру / недовіру благодійним фондам, громадським асоціаціям та об'єднанням, і тільки 13-25% їм довіряли. Це можна пояснити традиційно високою недовірою українських громадян до будь-яких суспільних інституцій, включно до недержавних, так як ці фонди і асоціації були далекими від їх запитів та інтересів. Зниження рівня довіри в 2005-2006 рр. свідчило про розчарування наслідками Помаранчевої революції, безумовно відмітної характеру політичної і громадської мобілізації. Громадяни вважали акції 2004 р. заслугою політичних лідерів і своєї власної, та не співвідносили їх з діями інституцій громадянського суспільства, про які не були проінформовані [36].

Через зростання авторитарних тенденцій в політичній системі, що проявлялися в утисках свободи слова, обмеження можливостей опозиційної діяльності, спробі маніпулювати громадською думкою і активністю почалися масові акції громадянського протесту 2001-2003 рр. Владні структури часто імітували турботу про розвиток громадянського суспільства, а в дійсності – прагнули не допустити його інституціоналізації, незалежності від держави і перетворення на впливову силу, що стоїть на сторожі демократії. Л. Кучма, наприклад, утворив спеціальну Громадську раду при Президентові, до якої увійшли прихильні до нього політичні аналітики і суспільно-політичні діячі, періодично він скликав різноманітні круглі столи, конференції та форуми, але тримав їх хід під контролем своїх прихильників.

Протестні акції стали засобом протидії антидемократичних методів державного керівництва. В результаті протестних акцій «Україна без Кучми»

(2001р.) та «Повстань, Україно» (2003-2004 рр.) відбувалася громадянська і політична мобілізація, зміцнювалася опозиція, яка переходила від парламентських до вуличних форм боротьби. Протестні дії захопили громадські і політичні об'єднання різного ідеологічного спрямування, а також привели до виникнення нових суспільних утворень на кшталт руху «За правду», в якому значну роль грали журналісти і політики правоцентристського спрямування. Численними були мітинги і маніфестації (з використанням наметів) у вересні 2002 р (35-50 тис. учасників мітингу 16 вересня) і березні 2004 р (50-150 тис. учасників вуличних акцій) з вимогою добровільної відставки Л. Кучми чи залучення його до відповідальності в порядку імпічменту, висували до влади претензії соціально-економічного і національно-патріотичного змісту. Резолюція мітингу 9 березня 2003 р. ставила завдання заміни президента на більш професійного, морального і чесного політика, заміни системи влади на таку, при якій громадянин мав би можливість впливати на прийняття рішень.

Владна верхівка реагувала на протести і антивладні виступи утисками маніфестантів, іноді арештами і в цілому – звуженням простору свободи. Саме в цей час з'явилися інструкції для ЗМІ від Адміністрації Президента. У них вказувалося, які події і як саме висвітлювати, а які – взагалі обходити. Акценти в повідомленнях преси та телебачення стали однаковими, а в період виборів 2002 р з'явилася величезна кількість дезінформації [68, с.3].

Однак це допомогло правлячій еліті лише частково і тимчасово. 2002 рік продемонстрував значне зростання політичної зрілості українського виборця, який проігнорував «технологічні проекти», розроблені пропрезидентськими силами, і вивів на перше місце за кількістю отриманих голосів опозиційну до влади «Нашу Україну» на чолі з В. Ющенко. Вперше значно зменшилася електоральна підтримка комуністів, незважаючи на те, що вони були активними учасниками акцій «Україна без Кучми» і «Повстань, Україно». Українська громадськість проявила прихильність до

демократії, значний рівень громадянської компетентності та вміння робити вибір.

В період незалежності створювалися соціальні інститути – добровільні організації, благодійні фонди, творчі спілки, клуби за інтересами, незалежні засоби масової інформації та різноманітні конфесії. Наприклад, такі ось організації, як «Союз-Чорнобиль, Республіканський Фонд відродження України, Українське товариство тверезості і здоров'я, Український фонд культури, Союз журналістів України, Українська екологічна академія наук та інші активно залучилися до суспільного життя [48, с.10-19].

Здійснювалися перші спроби створення інститутів, які б забезпечили культурно-політичний плюралізм, вільне вираження думки народу – руху, групи інтересів, політизовані культурологічні об'єднання для сприяння підвищенню конкурентоспроможності України, поширенню соціального підприємництва, реформування освіти. Громадськими об'єднаннями стали Всеукраїнське товариство «Просвіта», Культурологічний клуб м.Києва, Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, Всеукраїнське товариство політв'язнів і репресованих, Конгрес українських націоналістів, Асоціація дослідників голодоморів в Україні, культурологічне Товариство Лева у м. Львів, Народний Рух України [57].

Ці організації і рухи стали прототипами політичних партій. У період масового їх створення в 1991 р. сформувався політичний спектр, який відображав практично всі ідеологічні позиції – від лівого до правого спектру. Процес відбувався швидко в більшості майбутніх демократичних і націонал-патріотичних політичних течій, в діяльності організацій Народного Руху. Одними з перших була створена Ліберальна партія України, Соціал-демократична партія, Українська республіканська партія, Народно-демократична партія, Християнський народний союз тощо, що стало свідченням народження багатопартійності в Україні [58].

Політичні партії та громадські об'єднання складають другий структурний блок громадянського суспільства. Правда, більшість партій

може розглядатися за статусом «партій» лише умовно, оскільки обслуговують не суспільні, а вузько групові або навіть патронажно-персональні інтереси. За змішаною виборчою системою 225 депутатів обираються за пропорційною виборчою системою, що тягне до маргіналізації партійних утворень. У партійні організації вступають лише з власних корисливих мотивів, як правило, з метою бути обраними до Верховної Ради України або до однієї з місцевих. Україні властиві такі процеси, як формування партій-близнюків, ідеологічна ідентичність партій, їх побудова навколо лідерів тощо [37].

Реальним механізмом зворотного зв'язку громадянського суспільства і влади є вибори. Основний внесок громадянського сектора в демократичний розвиток полягає в просуванні суспільного ставлення до влади і відповідальності.

На сьогоднішній день проблеми становлення громадянського суспільства і правової державності в Україні пов'язані із забезпеченням належного функціонування влади, підвищенням її ролі та авторитету в системі державної влади і суспільства.

Взаємодія громадянського суспільства є невід'ємним атрибутом суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави. Для ефективного публічного управління не можна обійтися без прямої та активної ролі суспільства. Громадськість, на нашу думку, повинна брати участь в організації та діяльності влади, становленні незалежної, демократичної держави.

Таким чином, можна зробити висновок, що необхідною підставою для ефективної взаємодії держави і громадськості є розвинене громадянське суспільство, що передбачає:

- 1) здатність людей до солідарності, до інтеграції в суспільство;
- 2) наявність достатньої кількості громадських об'єднань, через які реалізуються особисті ініціативи, і які виступають посередником у взаєминах держави і громадянського суспільства;

3) наявність незалежних ЗМІ;

4) можливість брати участь в удосконаленні функціонування влади, в першу чергу, шляхом здійснення громадського контролю.

Отже, метою демократичної держави є забезпечення меж свободи індивіда як члена громадянського суспільства, неприпустимість порушення «прав і свобод», визначених правом. Фактично права людини і громадянина чітко розмежовують демократична держава і громадянське суспільство. У цьому сенсі демократична держава покликана забезпечити прийнятний компроміс для всіх суб'єктів громадянського суспільства.

З одного боку держава поширює свою владу на громадянина і може вимагати від нього виконання певних обов'язків, а з іншого – громадянин може претендувати на захист своїх законних інтересів з боку держави або від протизаконних дій самих державних органів. Таким чином, концепція прав людини і громадянина поєднує дуалізм в політико-правових поглядах на участь громадянського суспільства та його роль в системі публічного адміністрування, співвідношення громадянського суспільства і демократичної держави [44].

В той же час, сучасний стан демократичних процесів в Україні свідчить, що вони вимагають кардинальних змін.

Основна проблема криється в тому, що Україні необхідно одночасно вирішити два складні завдання. Перше – подолати безліч негативних наслідків авторитарного минулого, розвиваючи демократію. Друге, одночасно з першим вирішити складні соціально-економічні проблеми.

Історично модель політичної системи, а також політичний механізм демократизації загальної концепції держави склалися стихійно. Про це свідчить сама політична система України, яка перебувала в стані крайньої нестабільності. Адже існувала потреба у виборі моделі і напрямків подальшого розвитку країни, який можна визначити як період біфуркації.[91, с. 120].

Політичні події кінця 2004 року, на думку деяких вчених, ознаменували новий етап демократизації українського громадянського суспільства. Його можна назвати «продовженим» демократичним транзитом [49, с. 61]. Адже ні в роки перебудови, ні в перші роки становлення незалежної держави політична активність громадян України не була настільки високою. Наслідком таких подій стали суттєві зміни не тільки в структурі інтересів, а й у виборі їх форм реалізації.

Така бажана демократія, про яку мріялося ще на початку 90-х, вивела мільйони людей на Майдан лише в 2004 році. Однак, в 90-х такі слова як свобода, демократія, громадянське суспільство були потужним стимулом вивільнення і мобілізації суспільної енергії на вирішення дійсно епохальних завдань розриву з тоталітарним минулим і утвердження незалежної, суверенної держави. Сьогодні вони стали, скоріше, ритуальними деклараціями, які в суспільній свідомості не надто співвідносяться з привабливою і мобілізуючою картиною майбутнього. Більш того, для значної частини населення цінності демократії, ринкової економіки виявилися істотно дискредитовані [60, с. 10-11].

Гучні апеляції до ідеї демократії в посткомуністичній Україні можна почути від тих політиків, які розглядають суспільне значення їхніх партій та рухів в перспективі «національно-демократичних» перетворень. Однак і практичне дотримання цієї самоназви, і політичне осмислення суспільної мети в понятті «національної демократії» включають в себе реальну загрозу «вічного повернення до того ж самого»(Ф. Ніцше)[67].

І. Цурканова вважає, що демократію в Україні можна віднести до конфронтаційної моделі легітимізації політичної влади[91, с. 7]. Ця модель характеризується тим, що перехідний період (від колишнього, комуністичного типу суспільного устрою до ринкового) досить явно нав'язаний, він передбачає боротьбу між елементами автократії і демократії, в наслідок якої елементи першої диктують дещо інші швидкості і умови трансформації [22, с. 8].

Практика показує, що демократія в Україні сьогодні піддається серйозним випробуванням. Серед основних проблем її становлення можна назвати наступні:

- зміцнення конституційних основ демократії;
- створення надійних гарантій еволюційного розвитку громадянського суспільства, які виключали б можливість соціальних потрясінь, забезпечували незворотного характеру суспільних перетворень, зокрема в сфері боротьби з корупцією;
- забезпечення динамічного переходу до ринкової економіки як економічного фундаменту демократії;
- обрання адекватної моделі демократичних перетворень.

Послаблення демократичних засад розвитку держави значною мірою є наслідком прорахунків у реформуванні механізмів влади і управління, загостренням політичної боротьби. Це часто блокує діяльність інститутів влади і державного управління [76, с. 71].

Перш за все, це пов'язано з низьким рівнем політичної і правової культури не тільки населення, а й державних службовців. Адже для нормального функціонування кожне суспільство повинно мати певний необхідний рівень політичної і правової культури громадян, який об'єднує соціальні ідеали, моральні і правові цінності [21, с. 50].

Особливо гостро в умовах перехідного періоду в Україні відчувається потреба в підвищенні керівної ролі держави. Перш за все, це вміле управління, здатність забезпечити гідне життя громадян, захистити їх права та свободу. Таким чином, стратегічна мета полягає не в скороченні ролі держави, а в подальшому поширенні демократичного впливу на ефективність розвитку.

На думку І. Цурканової, основними характеристиками політичних механізмів сучасної демократії в Україні є [91, с. 121]:

- політична боротьба за утвердження цінностей демократії;
- прийняття рішень щодо інституалізації демократії;

- демократична консолідація всього суспільства і елітних груп;
- демократизація державного управління та політичного життя суспільства;
- соціалізація – придбання і закріплення в свідомості людей демократичних цінностей;
- закріплення демократичних інститутів і прийняття нової Конституції.

Саме сьогодні Україна потребує посилення державної влади у формуванні сильної демократичної держави. Однак, згідно із законодавством, зміст Конституції України створює вельми значну амплітуду політичних рішень. З огляду на ці та інші моменти, а також характер політичних подій, що відбуваються зараз в Україні, можна говорити про незавершеність конституційного процесу в Україні. Але вже саме проголошення демократії, а також конституційне закріплення її принципів повинне сприяти утвердженню стабільності і злагоди в суспільстві.

Сильна держава працює ефективно і здатна протистояти тиску з боку конкуруючих економічних і політичних груп влади, діє в інтересах усіх людей, що складають національну єдність, державність. Слабка держава не забезпечує державні та приватні інтереси, необхідні для людського розвитку [80, с. 8].

Тому нова стратегія курсу держави повинна бути спрямована на максимальний політичний консенсус, громадську консолідацію населення, спільність точки зору щодо основних цілей і механізмів реалізації базових принципів демократії [91, с. 121].

На жаль, сьогодні ще далеко не всі суб'єкти політичного процесу в Україні усвідомлюють, що свобода не має нічого спільного з вседозволеністю і протиправними діями, а демократія – це не тільки право вільно висловлювати свої думки, але і відповідальність за висловлене.

Вважаємо, що наша держава занадто захопилася транзитною демократією, тому що перехідний період став не засобом, а метою самоздійснення політики.

При цьому, конкретними напрямками інтенсифікації демократичних перетворень в Україні, повинні стати наступні.

По-перше, неухильне дотримання принципу поділу виконавчої і законодавчої влади, здійснення ними своїх конституційних компетенцій, оскільки вбудь-яких неправових вимірах демократія веде до хаосу та свавілля, а самі закони, за умови відсутності демократичних інститутів або неефективністю їх діяльності, перетворюються в абстрактні гасла і політичні прокламації.

По-друге, зміна Конституції України. Велика частина громадян України переконані в тому, що Президент виконує функції гаранта Конституції, але, за великим рахунком, таким гарантом є лише народ, волею якого вона визначається. Тому гарантом виконання конституційних норм повинні виступати і Президент, і інститути виконавчої, законодавчої та судової влади.

По-третє, першочерговою умовою демократичного розвитку України повинна стати не декларативна, а така основа суспільства, яка б допомогла прагматично оцінити реальний стан демократичних реформ. Демократичні структури можуть вважатися консолідованими за умови, якщо вони виконують функції підтримання порядку і управління.

І, нарешті, потрібно глибоко усвідомити, що сучасна світова практика переходу суспільства від тоталітарних або авторитарних форм владного правління довела, що становлення демократії в значній мірі залежить від зрілості національної політичної еліти, тієї ролі, яку вона відіграє в процесах держави.

Таким чином, демократизація – дуже тонкий процес, який може стати конструктивним лише тоді, коли для цього сформований міцний фундамент. Історією доведено, що демократія затверджується в суспільстві з його глибинних основ, з економічних і соціальних передумов, демократичних традицій народу, світосприйняття і ментальності суспільства.

Як зазначав французький соціолог Ален Турен, демократія – це не тільки політична система і справедливі вибори, це, перш за все, реальне звільнення людини як суб'єкта [31, с. 166-167].

Оцінюючи можливості розвитку громадянського суспільства в умовах становлення демократії в незалежній Україні, слід пам'ятати, що не існує моделі демократії, що підходить для будь-якого суспільства, а існують лише загальні принципи її функціонування [91, с. 121-122].

Отже, створення ефективної системи взаємодії громадянського суспільства і влади необхідно розглядати як основний концепт становлення демократії в Україні. Тільки розвинене громадянське суспільство у його взаємодії з владою зможе забезпечити ефективний розвиток держави.

2.2. Взаємодія держави і соціуму як основна умова формування громадянського суспільства

Взаємодія держави і соціуму виступають основною умовою формування громадянського суспільства. В той же час, взаємодія держави і громадянського суспільства виступає основою політичної та економічної стабільності.

Визначальним елементом такої реальності і показником демократичності сучасної України виступає громадянське суспільство з його незмінними цінностями свободи, поваги до особистості, вільного вибору громадянином свого життя. Необхідність існування і розвитку структур громадянського суспільства обґрунтовується не в останню чергу тим, що в українському соціумі вже давно склалася і існує складна ситуація, пов'язана з посиленням впливу державних інституцій, формальних приписів і регламентів, корупційних схем. Істотно погіршує ситуацію також ситуація, яка склалася в Україні. Адже це призводить до уповільнення становлення громадянського суспільства в Україні.

Тому становленню громадянського суспільства має стати передумова формування і вільного розвитку багатьох структур, функціонування діяльність яких здійснювалася б поза державними і економічними інституціями. Йдеться про різні громадські ініціативи, неформальні організації тощо, які б були здатні координувати громадянське суспільство та визначали можливості самоорганізації в українському соціумі, виступали б гарантом рівня самовираження і реалізації потреб особистості, добровільним об'єднанням людей навколо вирішення важливих життєвих проблем, поширення свободи в системі політичного життя [66, с. 52].

Динаміка розвитку структур громадянського суспільства в Україні значною мірою обумовлена активністю різних форм соціальної організації – формальної і неформальної, інституціалізованих утворень вільних людських асоціацій. Їх соціальна і політична ефективність свідчить про очевидний прогрес у формуванні цивілізованих форм людського життя. При цьому враховується також істотна різниця в змісті, цінностях, нормах, які характеризують різні типи соціуму та прояви його організованості.

Формалізація будь-якого суспільства здійснюється об'єктивно і закономірно шляхом дотримання норм та контролю тощо. В той же час, нормативним врегулюванням наскрізь формалізованого суспільства виступає сила влади [28]. Вона є своєрідним елементом, який визначає функціонування соціальної системи. У структурно складних сучасних суспільствах ступінь їх формалізації та інституалізації можна, в кращому випадку, лише стримувати активністю неформальних структур, самоорганізації і спонтанної самоорганізації, наслідком чого виступають різні форми людської солідарності. У разі відсутності неформальних зв'язків і неформальних організаційних структур в будь-якому суспільстві, слабкості структур громадянського суспільства формальні, офіційні все більше можуть вторгтися в повсякденне життя, створюючи невідповідні їй змісту форми економічної і бюрократичної раціональності. Природно, формалізація відносин в суспільстві, раціональна за своєю природою, є універсальним

явищем, яке проявляється як в людському житті взагалі, так і в політичній діяльності, зокрема. Однак людина в даному випадку виступає не як особистість, а як функціонер, при цьому відносини з іншими людьми виступають як позаособистісні. Незважаючи на те, що таким чином концентрується велика можливість координації різних видів людської діяльності, жорсткий контроль за всіма рішеннями і діями людей часто виступає неефективним і може привести до виникнення соціальної напруги. Варто зазначити й те, що в цілому в формалізації зосереджена можливість раціонального врегулювання конфліктів, досягнення урегульованої угоди, що в багатьох випадках дає суспільству шанс для демократичного, цивілізованого вирішення різних складних життєвих і політичних ситуацій [66, с. 53].

Формально-інституалізовані державні структури є неповними і не зовсім відповідають реальним процесам, що здійснюються в українському суспільстві. Вони не можуть зафіксувати всі способи взаємодії між людьми, регламентувати всі можливі зв'язки в соціумі. Тому цілком закономірним є те, що в українському суспільстві, особливо в кризові, екстремальні періоди його розвитку відбувається посилення автономного простору міжособистісного спілкування. Поряд з формалізацією істотним чинником суспільного і політичного життя завжди залишаються процеси спонтанної самоорганізації.

«Спонтанні порядки» (термін Ф. Хайєка) виступають невід'ємним елементом громадянського суспільства. В їх основі – завжди окрема людина як вільна, самодіяльна істота, а також приватна власність і підприємництво, політична та інтелектуальна свобода, демократія, право, спонтанно сформовані людством в ході його розвитку. Спонтанні порядки виступають продуктом процесів самоорганізації та саморегулювання в суспільстві. Їх активність і ефективність є незмінним атрибутом громадянського суспільства. Наслідком реалізації процесів самоорганізації в суспільстві виступає формування структур громадянського суспільства, що проявляється в

активності неформальних об'єднань, різних асоціацій, культурних об'єднань, наукових співтовариств тощо.

Природно, громадянське суспільство не передбачає різкого протиставлення офіційних і неофіційних, неформальних структур. Вони можуть протистояти, відрізнитися між собою цілями і завданнями, але вони також можуть співіснувати, доповнюючи функціонування один одного. В певній історичній ситуації спостерігається швидке перетворення неформальних, спонтанних структур у формальні: тоді вільні асоціації трансформуються в суворо регламентовані об'єднання з чіткими програмами, статутами, умовами членства. Слід враховувати також і те, що результати діяльності спонтанних сил в суспільстві часто бувають непередбачуваними: спонтанність в суспільстві не може бути гіпертрофованою, тому що в цьому ховається небезпека для самого суспільства [66, с. 53].

Слід зазначити, що в Україні процес формування громадянського суспільства йде дуже повільно, адже супроводжується багатьма протиріччями і конфронтацією, неефективним використанням організаційного потенціалу українського суспільства (соціуму). Багато в чому динаміка розвитку громадянського суспільства залежить від співвідношення різних соціальних сил, від наявності умов, необхідних для більш повної реалізації потенціалу кожної людини. Незважаючи на різні перешкоди, в сучасній Україні існує реальна перспектива поступової трансформації жорстко організованої ієрархічної системи в соціум, який дозволяє людям самим будувати своє життя, де існує реальна можливість вибрати з різних форм життєдіяльності ті, які відповідають їх інтересам. Безумовно, така трансформація пов'язана з усвідомленням особистістю своєї самоцінності, своєї відповідальності за конкретні дії, а також з реальним розвитком свободи. Спонтанні, неконтрольовані з боку влади зусилля індивідів, самоорганізація людей можуть бути фундаментом складної системи економічної і політичної діяльності. Орієнтовані на конкретну

людину, особистість і її свободу, вони оберігають суспільство від руху до тоталітаризму.

У перспективі створення емансипованих форм життя, незалежних від формальних структур і державної влади, громадянське суспільство передбачає розвиток мережі вільних асоціацій, товариств, спонтанних порядків, засобів комунікації. Вони, звичайно, нижчі за організаційним рівнем, ніж державні інститути і формалізовані структури, мають більш слабку структурованість, проте є більш ефективними з точки зору удосконалення людини, того життєвого і культурного простору, в якому вона існує. Очевидним є також і те, що без зрілого громадянського суспільства неможливо побудувати правову демократичну державу. Адже тільки внутрішньо вільні, свідомі, небайдужі і активні громадяни здатні спільно контролювати державу, утримувати її від прагнення до розширення владних повноважень за рахунок наступу на цивільні права і тим самим, сприяти реалізації принципу «Держава для людини, а не людина для держави» [66, с. 54].

Сила громадянського суспільства виростає в певні періоди історичного розвитку, в ситуаціях політичної та психологічної нестабільності, під час, коли слід робити вибір перспективи подальшого розвитку. Події останніх років в Україні яскраво підтверджують це. Соціально-політичний стан, в якому зараз перебуває Україна, зумовили те, що найбільш ефективною частиною в даних умовах стали добровільні об'єднання громадян, різні громадські ініціативи, асоціації небайдужих громадян. Це – утворення, які виникають і активно функціонують на основі особистісної ініціативи, людських зв'язків, взаємодопомоги, без особливої підтримки держави або офіційних структур, тобто на основі горизонтальної (а не вертикальної) взаємодії. Власне, так створюється структура громадянського суспільства. Зокрема, в умовах воєнного конфлікту, роль в підтримці української армії і мирного населення відіграють волонтерські організації, які займаються постачанням всього необхідного для армії, громадянські ініціативи типу

«білих беретів» – добровільних об'єднань лікарів і медиків. Це – альтернативні структури, які доповнюють функціонування державних органів, а часто замінюють їх через невисоку ефективність або недостатню динамічність. Цим об'єднанням властивий широкий спектр діяльності, необхідний та актуальний в сучасних умовах. Йдеться про допомогу армії, допомогу при надзвичайних ситуаціях, гуманітарної допомоги потерпілим, благодійність, збір коштів для відправлення на лікування поранених тощо. Така активність високо оцінюється українським суспільством, що дуже показово для висновку про моральну зрілість самого українського суспільства [66, с. 55].

Важливо усвідомлювати, що активне входження людської ініціативи в різні сфери суспільного життя є чинником національної ідентифікації. Кожна активна і свідома людина відчуває себе причетною до України і до української нації. Окремий аспект проблеми – це перетворення українського етносу в політичну націю.

Одночасно в суспільстві формується нове мислення і нова система європейських цінностей. Завдяки силі громадянського суспільства Україна повинна стати демократичною державою. В Україні є стійкі історичні традиції демократичного розвитку, європейське покликання, а її люди висловлюють прагнення рухатися в напрямку європейських цінностей і стандартів. Сьогодні практично нове значення і нові смисли набувають такі поняття, як свобода, незалежність, гідність. Людина завжди повинна залишатися людиною, громадянином своєї країни, з загостреним почуттям власної гідності. Недарма наша революція називається Революцією гідності. Крім того кожна людина повинна нести відповідальність за свої дії і вчинки.

Сьогодні українське суспільство стоїть перед проблемою інтенсифікації громадянських рухів, які концентрують соціальну енергію людей, об'єднання їх активності з відродженням національно-демократичних сил, зміцнення проєвропейської, ліберально-демократичної ціннісної системи. Організаційні структури громадянського суспільства поступово

повинні перетворюватися в модель українського соціального та політичного життя. Необхідною умовою формування повноцінного громадянського суспільства в Україні має бути також оновлення правлячого класу, політичних еліт, як в середовищі влади, так і в середовищі опозиції. Йдеться про потребу формування фактично нового покоління, яке в майбутньому буде грати ключову роль в суспільно-політичному житті України.

Безумовно, говорити про повноцінність і дієздатність потужного «Громадянського капіталу» в Україні – це перебільшення. Однак досить істотним стає початок розмежування двох «паралельних світів» – політичної реальності, в якій живе політичний клас, і життя звичайних людей. Останні громадянські акції в Україні свідчать про те, що суспільством політика починає сприйматися не в межах – влада-опозиція, а в інших, таких як: людина і держава, народ і влада. Люди захищають базові цінності, які повинні бути в основі суспільного життя. Вони фактично виступають проти політичного класу, пов'язаного з привілеями та необмеженого ніякими моральними принципами споживання і відчуження від потреб суспільства. Громадськість покладається вже не на офіційні інституції, навіть не на політичні сили і структури, а на себе, свої можливості і своє бачення справедливості [66, с. 56].

Безсумнівно, альтернативні протестні рухи характеризують процес зміцнення автономних структур громадянського суспільства в Україні. Наявність будь-якої альтернативи свідчить про можливість вільного існування соціуму, врахування інтересів окремого індивіда, про прагнення формувати такі основи діяльності, які не мають нічого спільного з авторитаризмом і тотальною регламентацією людських взаємин з боку владних структур, політичних сил і офіційних інститутів.

Процес формування громадянського суспільства в Україні супроводжується численними суперечностями і конфронтацією, неефективним використанням організаційного потенціалу українського суспільства. При цьому динаміка розвитку громадянського суспільства

залежить від співвідношення різних соціальних сил, від наявності умов, необхідних для найбільш повної реалізації потенціалу кожної людини.

Як негативний прояв суспільного життя в Україні можна сприймати те, що тут партії і політичні сили, як правило, в повній мірі не спираються на громадські рухи. Громадянське суспільство реалізується тоді, колибудь-яка політична партія матиме розгалужену мережу соціальних організацій, людських об'єднань, асоціацій. До того ж самі партії повинні бути демократичними, без притаманного багатьом з них авторитаризму, категоричності і однозначності в оцінках і діяльності, без ігнорування громадянських рухів. Аксиомою повинен бути висновок, що держава існує для людей, а не тільки для політиків чи бізнес-еліт.

Цивільний сектор повинен заявляти про свою життєздатність не тільки в акціях чи протестах, а виходити більш активно на політичну арену. Тим більше, що зараз в Україні йде процес зміни політичного покоління і багато молодих людей, які активно беруть участь в громадських організаціях, повинні виходити на арену політичного життя і голосно заявити про себе і про інтереси суспільства [66, с. 57].

На жаль, через неусвідомлення необхідності демократичних реформ частиною українського суспільства, формування громадянського суспільства в Україні здійснюється повільно. Тому ситуація з формування громадянського суспільства в Україні істотно відрізняється від того, що відбувається в країнах Західної Європи. Істотні проблеми виникають і в зв'язку з домінуванням авторитарного принципу формування владних інституцій, який відображається і на створенні громадських організацій. Як відомо, країни Західної Європи, громадянське суспільство яких вже знаходиться на істотно вищому етапі розвитку і має досить тривалу історію свого формування, законодавчо врегулювали європейські стандарти громадянського суспільства. Для того щоб зменшити негативні тенденції в процесі становлення українського громадянського суспільства доцільно, на нашу думку, здійснити такі заходи:

- провести моніторинг діяльності об'єднань громадян з точки зору їх ефективності в структурі українського суспільства і ліквідувати ті з них, які не працюють;

- спростити процедуру реєстрації об'єднань громадян;

- удосконалити систему виборів народних депутатів України і депутатів місцевих рад.

У демократичній державі розуміння громадянського суспільства має виходити за рамки самого громадянського суспільства і його інституцій. Воно повинно характеризувати такий стан суспільства, в якому вільно реалізуються основоположні права і свободи людини через різноманітні форми публічної громадської активності та процеси самоорганізації. Об'єктивним механізмом, який стимулює розвиток громадянського суспільства в Україні, повинен бути діалог, дискурс і партнерство між різними соціальними і політичними силами. Без розвинутого громадянського суспільства, зокрема, без створення належних умов для забезпечення свободи слова, вільного вираження поглядів і переконань, свободи об'єднань, свободи зборів, участі громадян в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні, влада не створить умов для забезпечення функціонування різних моделей демократії, яка в єдності з безпосередньою або представницькою демократією є умовою успішної модернізації, європейської інтеграції та розвитку.

Для поліпшення розвитку громадянського суспільства в Україні в даний час необхідно [66, с. 58]:

- впровадження максимальної відкритості, прозорості та підзвітності суспільству органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;

- зростання соціального капіталу для підвищення рівня довіри і взаємодії в суспільстві;

- створення сприятливих умов для створення і функціонування інститутів громадянського суспільства;

- забезпечення участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної, регіональної політики, зокрема, шляхом створення умов для широкого ефективного представництва інтересів громадян в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, проведення регулярних консультацій (діалогу) із громадськістю з приводу важливих питань життя суспільства і держави;

- впровадження цивільного контролю за діяльністю органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, посилення впливу інститутів громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень та їх реалізацію;

- сприяння благодійній, волонтерській діяльності, іншим формам громадської активності та громадянської культури [66, с. 58].

Таким чином, розвиток громадянського суспільства в Україні має орієнтуватися на європейські стандарти забезпечення та захисту прав і свобод людини, на практику самоврядування, справедливості, відкритості, прозорості та підзвітності інститутів влади, створення умов для реалізації різних громадських інтересів, в тому числі економічних, екологічних, соціальних, культурних, релігійних, територіальних тощо і форм їх вираження (громадські ініціативи, громадські рухи, асоціації, об'єднання).

У перспективі створення емансипованих форм життя, незалежних від формальних структур і влади, громадянське суспільство передбачає розвиток мережі вільних асоціацій, об'єднань, спонтанних порядків, засобів комунікації, незалежних від влади. Вони, природно, нижче по організаційному рівню, ніж державні інститути і формалізовані структури і мають більш слабку структурованість, але є більш ефективними з точки зору удосконалення людини, того життєвого і культурного простору, в якому вона існує.

Безумовно, громадянське суспільство в Україні має всі перспективи динамічного розвитку, особливо, якщо враховувати те, що потенціал активності в українському суспільстві останнім часом дуже високий,

зокрема, по відношенню до оцінки дій влади. Але обов'язковою умовою розбудови громадянського суспільства виступає орієнтація на європейські стандарти і дотримання їх в суспільному житті. Формування громадянського суспільства не може бути механічним процесом. Для того щоб воно відбулося в Україні, потрібні нові ідеї, нові люди, глибока, серйозна інтелектуальна робота, створення нових організаційних сил і структур, які структурують українське суспільство і сприятимуть утвердженню європейської системи цінностей, домінування права і визнання цінності людини та її життя.

2.3. Взаємодія суспільства та влади: особливості нормативно-правової бази, бюджетна політика та інституційні основи

Реальний стан інституціоналізації громадянського суспільства в Україні не відповідав нормативній моделі щодо його сутності та значення. Теоретичні уявлення щодо місця громадянського суспільства розходяться з фактичним статусом цих структур в Україні. Насправді громадянське суспільство відіграло незначну роль у захисті прав і свобод громадян. Структури громадянського суспільства зазвичай були підконтрольні державі. Це спричинило недовіру до інститутів громадянського суспільства з боку пересічних громадян щодо здатності цих структур захистити їх інтереси. Слабкий стан громадянського суспільства був однією з причин повалення старої влади, оскільки були відсутні легальні, ефективні та дієві механізми цивілізованого впливу на владу для забезпечення захисту прав, свобод та гідності громадян, для впровадження в Україні дійсного шляху до євроінтеграції[53, с. 125].

Інституціоналізацію громадянського суспільства в Україні відображає процес самоорганізації суспільних груп із специфічними інтересами. Одночасно це є стадією формування громадянського суспільства як цілісності, що визначає відносини з державою, тобто інституціоналізація

громадянського суспільства та демократизація відбуваються одночасно та паралельно. Умовою формування та подальшого розвитку інститутів громадянського суспільства є демократизація.

За умови демократизації всіх сфер суспільного життя інститути громадянського суспільства можуть ефективно брати участь у вирішенні проблем суспільства. У такому випадку у людей формується мотивація до саморозвитку та ініціативність. Рішення приймаються не вольовим поштовхом згори, а за активної участі громадян. Інститути громадянського суспільства зі свого боку сприяють демократизації. Вони забезпечують визначеність у діяльності держави, надають сталості відповідним суспільним зв'язкам, що забезпечують цілісність у сфері суспільної й державної діяльності. Інституціоналізація є однією із умов політичної стабільності суспільства [53, с. 126].

Модель відносин громадянського суспільства та влади відповідає перехідному стану політичної системи й може бути визначена як нерівноправне партнерство. Формуванню рівноправних, партнерських відносин влади й інститутів громадянського суспільства сприятимуть: розвиток, поширення і утвердження високої громадянської культури на всіх рівнях суспільства, в усіх сферах його життєдіяльності; досягнення у громадянському середовищі та між трьома секторами українського суспільства стосунків нового типу, орієнтованих на пріоритет гуманістичних і громадянських цінностей; створення консолідованого, організаційно розгалуженого, дієздатного, потужного, продуктивного громадянського суспільства; досягнення політичної, правової, економічної, інформаційної, організаційної самодостатності громадянського суспільства; створення системних умов для незворотного та сталого саморозвитку громадянського суспільства; консолідація громадянського суспільства на принципах партнерства й утвердження цього принципу в сфері взаємодії громадського, владного та ділового секторів [53, с. 127].

Основними шляхами становлення демократії через інституціоналізацію громадянського суспільства в Україні є: розширення масової бази влади, підвищення політичної культури населення, створення нових можливостей участі громадян в управлінні державними і суспільними справами; активізація процесу роздержавлення усіх сфер суспільного життя, формування інститутів громадянського суспільства як ринкового, так і неринкового характеру – благодійні фонди, споживчі товариства, клуби за інтересами, товариства, асоціації, а також розвиток форм громадського самоврядування і самодіяльності; удосконалення контрольних механізмів; максимальне розширення сфери судового захисту прав і свобод людини; зміцнення свободи інформації, відкритості суспільства; піднесення рівня суспільної свідомості, користуватися її благами, в готовності до удосконалення політичної системи у відповідності зі зміною конкретно-історичних умов; подолання явищ соціальної пасивності, оскільки справа не тільки в наявності демократичних установ і процедур та інформованості населення, але й в спроможності жити в умовах демократії.

Чим розвинутішою є держава як демократична, тим більше зорієнтована на співпрацю з громадянським суспільством, тим ефективніше вона захищає права і свободи людини, громадських організацій, здійснює соціальний захист населення. Запобіжниками неправового, нецивілізованого впливу на інститути громадянського суспільства є Конституція, система законодавства з захисту прав і свобод людини, некорумпована судова система. Несприятливі правові умови для формування і діяльності інститутів громадянського суспільства; низка ключових законів потребує змін; недостатньою є взаємодія держави з інститутами громадянського суспільства, існують випадки ігнорування державою вимог суспільства; відсутність дійсно масових політичних партій, функціонують партії лише на низовому рівні, які формуються завдяки капіталовкладенням великих бізнесових груп. Послаблюють вплив громадянського суспільства на владу його внутрішні суперечності, розмаїття суб'єктів з різними інтересами,

цілями. Недостатньо динамічний розвиток інститутів держави і громадянського суспільства посилює стагнацію політичного і духовного життя в країні, стримує реалізацію прав і свобод людини [53, с. 128].

Однією з головних передумов взаємодії суспільства та влади є налагодження діалогу між державою і громадянином, гілками влади, політичними партнерами, культурами та цивілізаціями [32, с. 97]. Різні рівні інтеграції освітніх, наукових, педагогічних, урядових, громадських організацій створюють небачені можливості для їх співпраці, взаємодії в умовах інтерналізації різних сфер життя суспільств [25]. Це актуалізує напрацювання нормативної бази для здійснення діалогу влади з громадськістю, удосконалення правового статусу інститутів громадянського суспільства [54].

Протягом останніх років більшість державних органів корінним чином реформувала свою систему роботи з громадянами, що було досягнуто шляхом активної діяльності громадських рад при органах державної влади, створенням відділів по зв'язках з громадськістю, прийняттям і виконанням планів і програм, спрямованих на підвищення їхнього авторитету в суспільстві [64, с. 3].

У нормативно-правових актах декларуються принципи демократичного управління (публічного адміністрування). Однак, як зазначає Л. Гаєвська, через свою недосконалість вони не забезпечують ефективну державну політику в цій галузі [29, с. 233].

Оскільки інститути громадянського суспільства активно розпочали свою діяльність, це спонукало державу оновлювати нормативно-правову базу для їх функціонування [53]. На думку О. Бабінової, будь-яка суспільна діяльність завжди має спиратися на відповідне законодавство [19]. Досліджуючи процес взаємодії державних органів з громадськістю, розглянемо існуючу нормативно-правову базу із зазначеного питання.

Загальну правову основу існування громадянського суспільства в Україні становить Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р., ст.15

якої визначила, що суспільне життя в Україні ґрунтується на основі політичного, економічної та ідеологічної багатоманітності. У ст. 7 визнається і гарантується місцеве самоврядування. Ст. 36 гарантує громадянам України право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, участь у професійних спілках. Ст. 38 розкриває окремі форми участі громадян в управлінні державними справами: право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Ст. 40 надає громадянам право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів. Ст. 69 описує, що крім виборів і референдумів можуть існувати інші форми безпосередньої демократії, через які здійснюється волевиявлення народу [1].

В той же час, Конституція України в 1996 не оперує поняттям «громадянське суспільство». В завуальованій формі його було проголошено в Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. Вперше в новітній історії України поняття «громадянське суспільство» наведено в Законі України «Про надзвичайний стан» від 26.06.1992 р. (втратив чинність). «Цей недолік Конституції негативно позначається на процесі формування громадянського суспільства», – вважає В. Богайчук. До того ж він вважає стратегічно неприпустимою ситуацію, коли держава, проголосивши своє прагнення досягти ідеалів правової держави, не пов'язує це на конституційному рівні з формуванням громадянського суспільства»[26, с.171].

Таким чином, Конституція України визначає основи співпраці держави з громадськістю через закріплення прав і свобод громадян.

На підставі Основного Закону України було створено ряд законодавчих актів, які регулюють діяльність окремих складових громадянського суспільства або окремі аспекти взаємодії суб'єктів громадянського суспільства з суб'єктами публічної влади. Зокрема, це такі законодавчо-

нормативні акти: «Про об'єднання громадян» (16.06.1992); «Про свободу совісті та релігійні організації» (23.12.1993); «Про звернення громадян» (21.10.1996); «Про місцеве самоврядування в Україні» (21.05.1997); «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (16.09.1997); «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (01.12.1998); «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (15.09.1999); «Про органи самоорганізації населення» (11.07.2001); «Про політичні партії в Україні» (05.04.2001); «Про вибори народних депутатів України» (17.11.2011).

Були прийняті Закони України: «Про громадські об'єднання» (22.03.2012); «Про волонтерську діяльність» (19.04.2011), «Про професійні спілки та гарантії їх діяльності» (15.09.1999), «Про суспільне телебачення і радіомовлення» (17.04.2014); Податковий кодекс України (в частині оподаткування неприбуткових організацій), Бюджетний кодекс України (в частині видатків державного та місцевих бюджетів для фінансової підтримки) [53].

Крім законів були прийняті укази Президента України: «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» [15]; «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [16] та постанови Кабінету Міністрів України: «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [11]; «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [13]; «Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади» [12] тощо.

У цих документах наголошується на забезпеченні відкритості формування та реалізації стабільної та зрозумілої громадянам економічної та соціальної політики влади, урахуванні громадської думки в процесі підготовки та організації виконання її рішень, підтримання постійного діалогу з усіма соціальними групами суспільства; підтримці ініціативи громадськості щодо створення системи постійного діалогу та взаємодії

інститутів громадянського суспільства і органів державної влади та органів місцевого самоврядування; визначені основні вимоги до організації і проведення органами виконавчої влади консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики. Проте тільки деякі з нормативних документів [11; 12; 16] містять конкретні механізми взаємодії державних органів з громадськістю.

Так, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [8] запроваджує інститути місцевих ініціатив та громадських слухань. Цим питанням присвячені окремі статті цього Закону, такі як ст. 9 «Місцеві ініціативи», ст. 13 «Громадські слухання», а у Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики [11] визначено, що результати проведення консультацій з громадськістю враховуються органом виконавчої влади під час прийняття остаточного рішення або в подальшій його роботі. Однак аналіз інформації щодо консультацій з громадськістю [52] показав, що до 556 нормативно-правових актів різних міністерств, які пройшли громадське обговорення, надійшло 27 пропозицій та зауважень від громадськості, і лише 8 враховано. На жаль, інформації про причини неврахування пропозицій громадськості знайти не вдалося [54, с. 4]. Це означає, що механізм взаємодії та участі суспільства у формуванні та реалізації державної політики визначений, але практика доводить його недосконалість. Разом з тим варто констатувати слабку активність громадян щодо реалізації свого права на участь у процесі формування та реалізації державної політики.

В той же час, О. Бабінова обмін інформацією між владою і громадськістю вважає важливим показником прозорості та відкритості діяльності влади, її демократизації, поштовхом для розвитку та зміцнення громадянського суспільства [19].

До недавнього часу така форма співпраці лише опосередковано регламентувалася Законом України «Про звернення громадян» [5], яким визначено, що «громадяни України мають право звернутися до органів

державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення» [5]; та Законом України «Про інформацію» [6], який регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації [54, с. 2-3].

Сьогодні порядок здійснення та забезпечення права кожного громадянина на доступ до інформації, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, або яка перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень, поряд із зазначеними вище документами, визначено в Законі України «Про доступ до публічної інформації» [4]. Цей документ закріплює механізм реалізації права кожного на доступ до публічної інформації.

Серед інститутів громадянського суспільства особливо активними є громадські організації, які відповідно до законодавства мають право брати участь у державних справах. Хоч на сьогодні в Україні й не розроблено чіткої технології взаємодії між державними і громадськими організаціями [29], проте ціла низка державних документів надають можливість громадським організаціям співпрацювати з державними органами, зокрема і у сфері бюджетної політики та інституційних основ.

До таких документів можна віднести Закони України: «Про громадські об'єднання» [3]; «Про місцеве самоврядування в Україні» [8]; «Про місцеві державні адміністрації» [7]; «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [9], тощо [54, с. 4].

Влада і суспільство – співзалежних елементи соціальної структури. Їх успішна взаємодія залежить від установлених комунікаційних зв'язків. Постійна наявність зворотного зв'язку сприяє участі суспільства у діяльності

держави, нейтралізує гострі соціальні конфлікти, запобігає невдоволенням, заколотам, революції.

Статті Конституції [1], що стосуються питань функціонування інформаційної сфери (заборона цензури (ст. 15), право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34), інформаційна прозорість і відкритість функціонування органів державної влади (ст. 3, 32, 57) тощо), конкретизуються інформаційним законодавством, яке в Україні відносно ліберальне і налічує понад 250 нормативно-правових актів. Однак існує проблема недотримання встановлених норм усіма учасниками інформаційних відносин, зокрема це стосується органів державної влади всіх рівнів [23, с. 26].

Звернемо увагу, що одним з перших законів незалежної держави став Закон України «Про інформацію» (1992), який регулює основні засади інформаційних відносин, що виникають в процесі взаємодії влади з суспільством. Наприклад, в ньому закріплюється термін «державна інформаційна політика», визнаються її основні напрямки (ст. 3) [6].

Базовою законодавчою нормою інформаційної відкритості влади став прийнятий в 1997 р. Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», який фактично узаконює інститут зв'язків з суспільством [10]. Він сприяє створенню в органах державної влади інформаційних служб з відповідними функціями [23, с. 28].

Але необхідність удосконалення і стандартизації роботи органів державної влади з питань взаємодії з громадськістю, вироблення системного підходу до принципів, цілей і завдань відповідних структурних підрозділів відчувалася достатньо гостро, що пов'язано зі зміною функціонування владних комунікацій в інформаційному суспільстві.

Указом Президента України від 01.08.2002 р. № 683 «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості в діяльності органів державної влади» [15] створюються структурні підрозділи з питань взаємодії зі ЗМІ і зв'язків з

громадськістю. З цього часу відкрита інформація повинна обнародуватись за допомогою загальнодоступних джерел, для цього необхідно створити умови для відкритого доступу зацікавленим суб'єктам, забезпечити систематичну публікацію з важливих соціально-економічних питань тощо [23, с. 28].

Сьогодні в органах державної влади інформаційно-комунікаційні підрозділи функціонують на всіх рівнях: в центральних органах державної влади; в галузевих міністерствах і відомствах; в обласних і місцевих державних адміністраціях. Крім того, Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про роботу центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення відкритості у своїй діяльності, зв'язків з громадськістю та взаємодії з засобами масової інформації»[14] запроваджено заходи з підвищення громадської і політичної освіти населення, вихід серії науково-популярних просвітницьких видань з питань розвитку громадянського суспільства і політичних технологій. Як обов'язковий засіб комунікації запроваджено систему «Електронна громадська приймальня» [23, с. 28].

У 2014 р. з'явився Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України в зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію»[6] та Закону України «Про доступ до публічної інформації» [4], який спрощує доступ до публічної інформації та приводить у відповідність з зазначеними законами ряд кодексів і 53 закони України. Ці закони мають високу юридичну цінність, а відповідно до міжнародного рейтингу законів про доступ до публічної інформації, який запроваджує міжнародна організація «Ексіс-Інфо», український закон входить в десятку кращих законів світу [4]. Важливим пунктом є правова норма про неможливість обмеження «доступу до інформації щодо розпорядження бюджетними коштами, володінням, користуванням чи розпорядженням державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів тощо» (ст. 6, п. 5) [4]. При цьому, інформацію зобов'язані надавати не тільки органи влади, а й інші організації, які розпоряджаються бюджетними коштами. Також «не належать до інформації з обмеженим доступом декларації про доходи осіб та членів їх

сімей, які: 1) претендують на зайняття або займають виборну посаду в органах влади; 2) займають посаду державного службовця, службовця органу місцевого самоврядування»[4].

Проголошений у 2014 р. курс на реформи і боротьба з корупцією принаймні на законодавчому рівні робить владу більш прозорою і відкритою, пропонуючи нові механізми, зокрема електронної демократії [2].

Таким чином, нормативно-правові акти регулюють організаційну модель забезпечення цієї сфери діяльності, сприяючи створенню інформаційно-комунікаційних підрозділів в органах державної влади та місцевого самоврядування, а також розвитку електронного урядування. Незважаючи на факт існування зв'язків з громадськістю у сфері державного управління, це вимагає конкретних зусиль, спрямованих на формування механізмів ефективного функціонування відповідно до суспільних потреб, що призведе до професіоналізації розвитку комунікацій влади з громадськістю, виведення їх взаємодії на новий рівень.

Висновки до другого розділу

Підводячи підсумки до розділу, можна зробити висновок про те, що демократія і громадянське суспільство нерозривно взаємопов'язані між собою: без демократії неможлива участь громадянського суспільства в публічному адмініструванні. Повноцінна демократія можлива тільки в тому випадку, якщо існує громадянське суспільство, здатне використовувати її як інструмент оновлення держави. З іншого боку, саме існування громадянського суспільства, що керується у своєму житті правилами, встановленими державою, буде стабільним і продуктивним, якщо в розпорядженні громадянського суспільства є демократія як вирішальний засіб його впливу на державу.

В ході еволюції відбувається постійний розвиток як держави, так і суспільства, а також їх взаємовідносин, які будуються на різних принципах домінування, взаємодії або неузгодженості.

Встановлено, що в Україні, що вступила на шлях глибоких реформ, формується перехідний, що розвивається тип суспільства, особливості взаємодії якого з владою залежать від характеру владних структур, політичного режиму, політичної культури суспільства тощо. В той же час, сьогодні Україна переживає труднощі через спроби влади нав'язати відразу готову модель зрілої демократії, незважаючи на історичний досвід, умови та ментальність нації. Це пояснюється тим, що демократичні зміни почалися в умовах несформованості багатьох передумов переходу до неї. Відсутність всенародного обговорення комплексних проектів демократичних перетворень, нерозвиненість форм контролю за владою та посадовими особами відводить населенню роль пасивного спостерігача. Але в будь-якому випадку громадянське суспільство виступає важливим чинником демократизації держави і всього соціуму.

Проведений аналіз нормативно-правового забезпечення взаємодії державних органів влади з суспільством змогу зробити висновок, що правові основи залучення громадськості у сферу державного управління закладені. Підтвердженням цього є чинні закони, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, які закріплюють основні засади участі громадськості у цій сфері. На підставі аналізу нормативних актів доведено, що існуюча нормативно-правова база потребує вдосконалення, зокрема щодо механізмів взаємодії державних органів з громадськістю в процесі прийняття рішень та надання громадськості реальних повноважень у сфері державного управління.

РОЗДІЛ 3

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СВІТІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

3.1. Особливості взаємовідносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства на прикладі Польщі

Формування громадянського суспільства та його взаємодія з органами державної влади є актуальним питанням сучасного розвитку державотворення в демократичному суспільстві. Підтримка державними інституціями громадянського сектору та рівень і методи зворотного впливу суспільства на державно-управлінські процеси є складовою політико-адміністративної системи управління. Процеси її модернізації багато в чому залежать від самоорганізації громадян як інструменту суспільного впливу на вироблення державно-управлінських рішень та контролю за органами державної влади.

Повноцінна, заснована на взаємній довірі взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства є запорукою зміцнення державності та гармонізації суспільно-політичних відносин. Польща – одна з найуспішніших країн регіону Центральної та Східної Європи усфері взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства [83, с. 83].

У 90-ті рр. ХХ ст. Польща, як і інші країни Центральної та Східної Європи, переживала великі зміни. Цей період характеризується переходом до ринкової економіки, парламентської демократії, розвитком правової держави та формуванням громадянського суспільства. Специфіка змін полягає в тому, що вони стосувалися не лише політичної сфери, а й різних сфер суспільного життя – соціально-економічної, культурної тощо.

Загалом у Польщі трансформація суспільства почалася раніше, ніж у сусідніх країнах – ще в 1980 р. Так, рух «Солідарність», об'єднавши більшість професійно активних осіб, відіграв важливу роль у цьому процесі.

Водночас чверть польського населення виступала як активна внутрішня опозиція і саме це дало змогу Польщі з-поміж інших країн регіону бути найбільш підготовленою до початку формування громадянського суспільства. Великий вплив на розвиток громадянського суспільства і його діалогу з державним сектором в цій державі відіграли дисидентські рухи. Вони виникли на десять років раніше, ніж в інших країнах Центральної та Східної Європи, і стали прикладом для наслідування в Угорщині та Чехословаччині. Саме такі рухи допомогли Польщі пережити вплив соціалістичного минулого та економічні наслідки перехідного періоду, що супроводжувалися зростаючою диференціацією доходів, зростанням кількості безробітних, бездомності, падінням життєвого рівня тощо [83, с. 84].

Громадянське суспільство, яке тільки з'являлося в Польщі, стало запорукою демократичного і громадянського виховання, в якому домінували горизонтальні взаємини і соціальна комунікація. Водночас у 1991-1992 рр. в країнах Центральної та Східної Європи відбувалися політичні перетворення, що сприяли демократизації. Були прийняті нові конституції, які закладали правові основи політичної системи, створювали багатопартійні парламентські системи. Такі процеси відбувалися і в Польщі. Вони практично поклали початок переходу до ринку і демократії через запозичення європейських інститутів. ЄС надав країнам цього регіону матеріальну допомогу, фінансові ресурси, почав відкривати ринок для товарів і послуг, а також розробив Копенгагенські критерії щодо вступу в ЄС. Поступова інтеграція Польщі в систему Євросоюзу шляхом інституційних та економічних реформ допомогла суттєво знизити ймовірність появи опозиції цим реформам, об'єднати суспільство навколо «європейської ідеї» та налагодити співпрацю влади з інститутами громадянського суспільства.

Найважливішим завданням Польща визначила «повернення в Європу» шляхом приєднання до ЄС, що вимагало гармонізації національного

законодавства з нормами європейського права та запозичення європейських інститутів ринку і демократії [33].

Водночас поглиблювався діалог між суспільством та державою, який сприяв як зростанню рівня довіри громадян до влади, так і збільшенню підтримки державою «третього сектору».

Сучасний стан розвитку взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства для Польщі є питанням стратегічного управління. Зокрема, першу стратегію розвитку громадянського суспільства в Польщі було прийнято у 2005 р., в якій визначалися цілі та завдання щодо підтримки державою організацій громадянського суспільства в період з 2007 по 2013 рр. Головним результатом її впровадження було створення умов для заснування Фонду громадянських ініціатив. Це була довготермінова програма уряду щодо підтримки громадських ініціатив. Пізніше Рада міністрів Польщі ухвалила резолюцію про затвердження стратегії розвитку громадянського суспільства на 2009-2015 рр. Водночас було затверджено національну оперативну програму Фонду громадянських ініціатив на 2009-2013 рр [83, с. 84].

Крім того, у Польщі розроблено стратегію розвитку країни «Польща 2030». У цьому документі є окремий розділ, присвячений «третьому сектору». У стратегії відведено дві ролі організаціям громадянського суспільства. З одного боку, вони є консультантами, критиками та моніторами, а з іншого – держава бачить їх імплементаторами певних стратегічних завдань цього документа [71].

Ухвалення різними державними інституціями таких стратегічних документів з питань підтримки діяльності інститутів громадянського суспільства, а також створення умов для розвитку механізмів їх взаємодії з державою, демонструють позицію влади щодо ролі громадянського суспільства, закладаючи підвалини для конструктивного діалогу з його організаціями [45, с. 7-11].

Важливою складовою в організації взаємовідносин держави та громадянського суспільства є нормативно-правова база. У Польщі вона досить розвинена, її завдання – забезпечення максимально комфортних умов для діяльності громадських організацій, спираючись на основні принципи міжнародного правозахисного законодавства й загальноєвропейські угоди між державними структурами та представниками громадянського суспільства. Діяльність громадських організацій у Польщі регламентується великою кількістю законодавчих і підзаконних актів («Про доступ до інформації», «Про фонди», «Про лобістську діяльність» тощо).

Основним правовим актом, що регулює створення і діяльність громадських об'єднань, є закон від 7 квітня 1989 р. «Про громадські об'єднання». Польська конституція закріплює принцип субсидіарності: першорядна значущість надається індивіду й суспільству (у тому числі асоціаціям громадян), тоді як органи державної влади створені для їх підтримки. При цьому головне те, що політика уряду у сфері розвитку громадянського суспільства та взаємодії органів державної влади з неурядовими організаціями визначається законом «Про суспільно-корисну діяльність та волонтерство». Цей закон – основа національної стратегії розвитку громадянського суспільства та підтримки Фонду громадських ініціатив. Він включає чіткий алгоритм дій влади на місцевому рівні і тим самим сприяє модернізації громадянського суспільства Польщі [83, с. 85].

Важливим аспектом функціонування сучасних демократій є також надання громадянам можливості впливати на рішення, що ухвалюються владою. У польській конституції закріплено два методитакого впливу. По-перше, це референдум. Його проведення регулюється законом, прийнятим Сеймом 14 березня 2003 р.

На загальнодержавний референдум можуть виноситись питання, які мають особливе значення для держави. Є також можливість проведення місцевого референдуму, питаннями якого є припинення повноважень місцевої влади та розгляд важливих проблем громади.

По-друге, це народна ініціатива. Вона передбачає, що громадяни можуть звернутися до Сейму з власним проектом закону. Питання, пов'язані із цим процесом, регулюються законом від 24 червня 1999 р. про порядок здійснення законодавчої ініціативи громадянами.

Згідно з положеннями цього закону заява може бути подана досейму, якщо її підтримають не менше ніж 100 тис. громадян, у яких є дійсне виборче право. Пропозиції, подані в такий спосіб, стосуються питань, які з багатьох причин не можуть розраховувати на підтримку більшості депутатів у парламенті [65, с. 45].

Наступним критерієм розвитку діалогу між громадянським суспільством та державою є бюджетна політика. Аналізуючи її, варто сказати, що Польща доволі успішно засвоїла досвід провідних європейських економік у підтримці стратегії розвитку громадянського суспільства і його інститутів. Серед загальних тенденцій розвитку економічної ситуації навколо організацій громадянського суспільства можна виділити: збільшення в декілька разів внутрішніх та зовнішніх інвестицій у соціальну сферу з боку недержавних організацій у порівнянні зі спрямованими на цю сферу державними та комунальними підприємствами; неурядові організації створюють 3-9 % ВВП розвинених країн; внесок неурядових організації у ВВП зростає вдвічі швидше, ніж внесок легкої промисловості [83, с. 86].

Загалом бюджетна політика Польщі у сфері підтримки неурядових організацій, доволі збалансована. Так, частка фінансової підтримки за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів у загальних доходах організацій громадянського суспільства становить близько 24 % (у той час як в Україні – лише 8 %). При цьому частка доходів від продажу послуг у загальних доходах цих організацій становить 60 % (18,7 % – в Україні) [70, с. 10].

У Польщі відновлюються і набирають розмаху традиції доброчинності. Яскравим прикладом є створення департаменту меценатства держави при міністерстві культури і національної спадщини. Він сприяє співпраці органів

державної влади з організаціями громадянського суспільства шляхом моніторингу недержавного меценатства, співпраці з представниками місцевого самоврядування, втілення державних програм меценатства.

Слід зазначити, що інституційна основа взаємодії громадянського суспільства і влади в Польщі також добре себе зарекомендувала. Цей сектор є одним із найбільш розвинених серед колишніх постсоціалістичних держав. У ньому традиційно сильні позиції займають правозахисні організації. Чимало неурядових організацій залучено до моніторингу державної політики та виконують функції спостерігачів. Важливим інститутом є Інститут зв'язків з громадськістю (Institute of Public Affairs), який досліджує галузь громадянського суспільства [95]. Також можна згадати серед активних неурядових організацій Асоціацію лідерів місцевих громадянських груп і Центр громадянської активності ПРИЗМА, діяльність яких націлена на підтримку громадянських ініціатив, допомогу в організації власних груп, поширення ідеї активного громадянського суспільства.

Головним органом, уповноваженим контролювати реалізацію закону «Про суспільно корисну діяльність та волонтерство», є польська рада з питань суспільно корисної діяльності. Вона з 2004 р. є консультативним органом при міністрі економіки праці та соціального забезпечення. Рада є дієвим механізмом співпраці між державною владою та неурядовими організаціями на національному рівні. Разом із соціально-економічною тристоронньою комісією і об'єднаним комітетом центрального та місцевих урядів вона є формою певного інституціоналізованого громадянського діалогу. Законодавча влада в Польщі також має свої механізми взаємодії з інститутами громадянського суспільства. Існує парламентський підкомітет та парламентська група, які розробляють важливі законопроекти для діяльності організацій громадянського суспільства. Загалом в Польщі спостерігається активний розвиток інфраструктури для підтримки організацій громадянського суспільства. Неурядові організації об'єднуються в різні асоціації і навіть коаліції, що лобіюють їх інтереси[83, с. 87].

Як бачимо, політика Польщі у сфері взаємовідносин влади та суспільства дає підстави говорити про високий рівень розвитку їх організації. Як і кожна держава, Польща стикалася з проблемами та перешкодами на шляху розвитку громадянського суспільства та всеж віднайшла оптимальну модель його побудови. До речі, громадянське суспільство в Польщі ще напочатку свого формування домоглося визнання державою принципу автономного функціонування інститутів громадянського суспільства й установлення меж впливу на нього. Громадянське суспільство стало майже єдиним механізмом, який дає громадянам можливість зберегти контроль за публічною сферою і водночас захистити ту автономну сферу, на яку держава не може і не повинна впливати. Таким чином, у Польщі висока активність громадянського суспільства значно вплинула на демократизацію політичної системи [86, с. 244].

Держава і громадянське суспільство тісно пов'язані, при цьому у відносинах між ними немає жодної підпорядкованості. Громадянське суспільство не є продуктом діяльності влади, воно виникає та формується спонтанно, будучи основою будь-якої держави. А та, усвою чергу, «регламентує діяльність інституцій громадянського суспільства, підтримуючи їхній розвиток або гальмуючи його» [84], тобто сприяння формуванню простору для розвитку громадянського суспільства може бути одним із завдань держави.

Основою демократичного суспільства є такі основні елементи, як ринкова економіка, репрезентована сектором бізнесу; демократично обрана влада, представниками якої розробляються, затверджуються та виконуються стратегії розвитку держави; добровільні громадянські інституції, до яких входять передусім громадські організації тощо. Ці складові, будучи базою сучасного суспільства, можуть функціонувати тільки за умови тісної співпраці.

Розглядаючи державну політику України саме у сфері налагодження діалогу та співпраці між владою та суспільством варто зазначити, що

сьогодні Україна вже має певний досвід і весь час його збагачує. Та попри існуючу стратегію розвитку громадянського суспільства і деякі позитивні зрушення, процес його інституалізації відбувається досить повільно. Серед багатьох причин такого стану можна виділити: недосконалість нормативно-правової бази; недовіру громадян до громадсько-політичних рухів як до повноправних партнерів держави; ізольованість держави, що нерідко призводить навіть до протиставлення громадянському суспільству; низький рівень відкритості державних органів для громадян; недостатній якісний рівень кадрового забезпечення та фінансування. Унаслідок цього суттєво обмежується співпраця громадського і владних секторів та зростає недовіра громадян до держави[83, с. 88].

Важливою проблемою на шляху розбудови українського громадянського суспільства є концептуальне обґрунтування й модернізація нормативно-правового забезпечення відносин між державою та інститутами громадянського суспільства. Долучення громадян до організацій «третього сектору» є необхідною передумовою стабільного їх розвитку та механізмом реалізації прав громадян впливати на державну політику. Водночас інститути громадянського суспільства є індикаторами суспільно-політичних відносин і представниками інтересів різних соціальних груп. Вони також виховують нових політичних лідерів, формують нові еліти та сприяють децентралізації державного управління. Без суттєвих змін у політичній системі важко очікувати на ефективність взаємодії, довіру з боку структур громадянського суспільства, держави та громадян. Пріоритетами необхідно вважати вдосконалення та закріплення практики системної участі інституцій громадянського суспільства у формуванні державної політики, а також децентралізація та делегування частини повноважень органів виконавчої влади у «третій сектор» із запровадженням відповідної системи контролю за реалізацією таких повноважень.

Україна, як і Польща, є постсоціалістичною країною. Досвід Польщі у сфері взаємодії держави та громадянського суспільства є актуальним для

України. Методи та форми такої взаємодії можуть бути найрізноманітнішими, але необхідно дотримуватися таких головних принципів, як співробітництво, діалог та взаємна довіра. Загалом в українському суспільстві мало приділяється уваги потенціалу організацій громадянського суспільства, які фактично є інструментом забезпечення та реалізації громадянських ініціатив[83, с. 89].

Серед пріоритетних завдань України у сфері взаємовідносин органів державної влади з громадянським суспільством, з урахуванням досвіду Польщі, можна виділити: вдосконалення механізму розробки та прийняття державно-управлінських рішень шляхом залучення громадських організацій; забезпечення верховенства права; підвищення рівня політичної культури населення; збільшення рівня довіри населення до інститутів громадянського суспільства як представників власних інтересів та ін. Результатом цього має стати усвідомлення громадянами себе як суб'єктів управління країною.

3.2. Модернізація системи політико-адміністративного управління та розвитку громадянського суспільства в Україні

Модернізація системи політико-адміністративного управління та розвитку громадянського суспільства в Україні представляє собою особливу форму пристосування суспільства до викликів глобалізації цивілізації. Суть модернізації полягає в прагненні зберегти національну ідентичність та поєднанні її з елементами сучасної західної цивілізації.

Україна завжди була країною пограниччя в геополітичному сенсі, розташованої на перехресті двох світів і мала вплив різних культур – східний і західний. Тому, розглядаючи особливості розвитку громадянського суспільства в Україні, потрібно враховувати вплив західних і східних культур, особливості власного історичного досвіду. Це означає, що суспільство, яке перебуває в стані трансформації, повинне формувати власну

модель цивільних відносин, громадянського суспільства в цілому відповідно до власних традицій, цінностей, культурних стереотипів. Такий підхід дає можливість не допустити буквального повторення класичної західноєвропейської моделі, а також побудувати власне громадянське суспільство з урахуванням національних традицій, соціокультурних традицій, які б були дещо іншими, ніж країн Заходу та Сходу.

Перспективи входження України в європейський простір зобов'язують визнавати права людини провідним ціннісним орієнтиром у розвитку українського громадянського суспільства. Вони виступають системоутворюючою складовою такого суспільства і правової держави та є нормативною формою вираження міри свободи індивіда. По суті, природні права людини – це безумовні домагання індивіда на вільне волевиявлення, самореалізацію в суспільстві і державі [20, с. 146].

В українському суспільстві права людини – важливий ціннісний еталон, закріплений в Конституції України. Дотримання і захист прав людини – обов'язок держави.

Особливо важливою проблемою в розвитку українського громадянського суспільства, яка вимагає постійної уваги і негайного вирішення, є взаємодія суспільства з владою. Розмежування їх повноважень, яке має місце в будь-якому суспільстві, не означає їх протистояння, протиборство, хоча таке часто буває, навіть в демократичних державах. Адже воно окреслює різні способи організації людського співіснування, заснованого на зіткненні, узгодженні і гармонізації інтересів індивідів.

Порівнюючи генезу громадянського суспільства із західноєвропейським товариством, з його провідними інститутами та системою цінностей, можна побачитиміж ними значну різницю, особливо щодо взаємозв'язку громадянського суспільства і влади. Західне громадянське суспільство – це сфера вільної активності, в якій діють індивідуальні та колективні суб'єкти, що мають приватні інтереси та цілі. В цьому контексті держава виступає як сфера публічно-владних інтересів, в

яких носії владних повноважень, що становлять апарат держави, зобов'язані керуватися загальними інтересами. При цьому держава має захищати інтереси громадянського суспільства. Громадянське суспільство – дозріла стадія історичного розвитку суспільства [20, с. 147].

Оскільки західна модель громадянського суспільства формувалася в процесі історичного розвитку європейської цивілізації як незалежна від держави форма самостійної діяльності громадян, воно завжди прагне до самозбереження та абсолютної автономії. В Україні громадянське суспільство часто розглядають як антитезу державі, як її «ворожий» інститут. Такий підхід був виправданий лише за часів руйнування тоталітарної держави і початку розвитку демократичної правової держави. Так, між державою і громадянським суспільством можуть бути взаємини антагонізму, взаємної підтримки, взаємного доповнення, перехідного стану від одного до іншого і, навпаки. Однак, перехід від тоталітарного режиму в Україні створив деякі умови для пробудження громадянської активності, і в роки перебудови почався вражаючий підйом так званих неформальних громадських рухів, масових політичних течій. В той же час, маючи короткочасний суспільний настрій, вони не привели до виникнення стійких громадянських соціально-психологічних орієнтацій, до формування такої системи масових соціальних уявлень, яка могла б лягти в основу розвитку громадянського суспільства. У багатьох важливих сферах життя країна почала розвиватися, в той же час, нові демократичні інститути ще не стали настільки сильними, щоб ефективно протидіяти тим тенденціям, які склалися раніше. Тому розвиток і формування сучасного громадянського суспільства, демократизація всіх сфер суспільного життя – це стратегічна мета нашої держави, що набуває особливого значення для просування України в європейський і світовий простір, наближення до європейських стандартів демократії.

Сьогодні в Україні існують проблеми становлення громадянського суспільства, адже воно не згуртоване та розрізнене. Ці труднощі обумовлені

не тільки історичним минулим з його інститутами і цінностями, а й прорахунками в проведенні окремих реформ за часів розбудови незалежної України [20, с. 147].

Перспективи громадянського суспільства в нашій країні залежать від формування його соціальної бази. На нашу думку, основна роль соціальної бази громадянського суспільства в тих людях, які беруть участь в соціальних практиках громадянського суспільства або, принаймні, орієнтованих на це, що має на увазі наявність у них певної системи цінностей, навичок вибудовування взаємин з іншими людьми, організаціями та органами влади, виходячи з основних принципів цивільного суспільства, і в цілому наявність певних форм орієнтацій (інформаційної, нормативно-ціннісної, діяльнісної) на підтримку функціонування інститутів громадянського суспільства. До соціальних практик цивільного суспільства відносяться взаємодопомога і взаємна підтримка, приватна філантропія і добровольча діяльність, участь в діяльності недержавних некомерційних організацій, громадських ініціатив, добровільну участь у тому, що прийнято ще з минулих часів називати громадською роботою, захист своїх прав, участь в місцевому самоврядуванні тощо [63].

Розвиток громадянського суспільства в Україні проходить під впливом ряду ключових факторів: політико-правового, економічного, комунікативного, освітнього, ідеологічного [34, с. 18-19]. Політика влади по відношенню до структур громадянського суспільства, в тому числі і до його інституціоналізованої частини проявляється через формування правових рамок їх діяльності та правозастосовну практику, внесок держави в їх ресурсне забезпечення, формування каналів комунікації між державою і громадянським суспільством.

Істотні зміни у ставленні держави до структур громадянського суспільства спостерігалися неодноразово за останні 10-15 років, і можна обґрунтовано стверджувати, що політика влади в Україні щодо розвитку

громадянського суспільства багато в чому суперечлива і, по суті, ще тільки формується.

Так, протягом останнього десятиріччя спостерігається зміна ставлення держави до громадянського суспільства в бік певної активізації спроб конструктивної взаємодії державних органів і громадських організацій. У числі найбільш помітних проявів згаданого повороту слід зазначити розгортання за підтримки держави моніторингу стану громадянського суспільства, поява державних грантів для недержавних організацій, ревізію законодавства, що регулює їх діяльність, з метою скасування необґрунтованих обмежень, сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства і прав людини тощо.

У числі причин повороту до конструктивної взаємодії держави і некомерційного сектора можна виділити дві. По-перше, це бажання підключити потенціал і ресурси громадянського суспільства до вирішення соціальних проблем в Україні. По-друге, це прагнення вищого керівництва країни продовжити розбудову правової демократичної держави, хоча цей процес йде часом непослідовно. В цілому зазначений поворот у державній політиці поліпшив умови для розвитку громадянського суспільства при збереженні труднощів, що стосуються практик громадянського суспільства, найближче примикають до політичної активності.

Стан економічних передумов розвитку громадянського суспільства в Україні характеризується поступовим зростанням обсягів індивідуальних і корпоративних філантропічних ресурсів, укоріненням практик соціальної корпоративної відповідальності, волонтерства. Для діяльності структур громадянського суспільства в соціальній сфері доступна державна підтримка. Разом з тим у другій половині 2000-х років відбулося суттєве скорочення обсягів зарубіжних донорських ресурсів. В Україні поки що не сформувалися великі спеціалізовані благодійні фонди, які б забезпечили незалежний від держави або окремих провідних корпорацій джерело фінансування діяльності структур громадянського суспільства.

Перспективи подальшого зміцнення ресурсної бази українського громадянського суспільства тісно пов'язані із загальним станом економіки країни, здатністю подолати модель зростання і просування модернізації.

Економічна криза продемонструвала уразливість ресурсної бази українського громадянського суспільства в умовах одночасного падіння доходів населення, бізнесу і держави.

Якість комунікативних практик підвищується, проте знаходиться ще далеко від того рівня, який необхідний, щоб комунікативний фактор став джерелом розвитку громадянського суспільства. Помітні зрушення досягнуті в комунікації з органами державної влади та органів місцевого самоврядування. Розвивається соціальна реклама, зростає застосування інтернет-технологій як інструменту мережевої комунікації. В той же час відчувається слабкість горизонтальної комунікації недержавних організацій, їх мережевої взаємодії між собою. У налагодженні систематичної комунікації з бізнес-організаціями та інституційними донорами українські недержавні організації роблять, мабуть, ще тільки перші кроки.

Не останнім фактором розвитку громадянського суспільства має стати також високий освітній рівень українського населення, тематика теорії і практики взаємодії держави і громадянського суспільства має бути впроваджена в програми навчання з дисциплін державного і муніципального управління. Разом з тим має бути ще велика робота, з тим щоб в Україні були забезпечені умови для становлення моральної громадянської позиції, громадянської компетентності та набуття досвіду участі в практиках благодійності та волонтерства в контексті безперервної освіти [94, с. 837-865].

Щоб подолати ці обмеження і зробити концепт громадянського суспільства працездатним, необхідно розробити такі способи теоретизування і емпіричної верифікації, щоб вони відображали суть громадянського суспільства з урахуванням трьох обставин.

По-перше, з урахуванням результатів застосування історичного методу аналізу для обліку змінити значення громадянського суспільства, як у генезі ідеї, так і в логіці формування самого інституту.

По-друге, слід відмовитися від дуже поширеного сьогодні суто теоретичного або навіть інтуїтивного підходу до громадянського суспільства. Надзвичайно важливо, щоб теорія громадянського суспільства ґрунтувалася на надійних емпіричних даних, що характеризують його як на макрорівні аналізу його структур, так і на мікрорівні аналізу його суб'єктів.

І по-третє, з урахуванням національної специфіки. Постановка питання про формування глобального громадянського суспільства не змінює логіку його виникнення знизу: воно формується навіть не в масштабах країни, а в першу чергу на локальних територіях конкретних поселень, де виникають цивільні суспільства [63, с. 16-17].

Отже, зважаючи на це, при розвитку українського громадянського суспільства потрібно враховувати вплив не тільки західної та східної моделей розвитку зазначеного суспільства, а й власний, позитивний і негативний досвід, обумовлений традиціями, культурою, менталітетом, рівнем правової культури і правосвідомості громадян.

Незважаючи на особливий шлях становлення українського громадянського суспільства, в цілому напрям його розвитку пролягає в руслі західноєвропейської цивілізації, в контексті поступової еволюції до стандартів європейської демократії.

Висновки до третього розділу

Формування громадянського суспільства в умовах демократизації суспільного життя в нашій країні набуває соціальної значущості, оскільки саме воно здатне здійснювати посередництво між правлячою елітою і

населенням, сприяти формуванню інтеграційних зв'язків в системі «держава – громадянин».

Встановлено, що без суспільної підтримки держава не здатна в повній мірі проводити політичні та економічні реформи, навіть якщо їх мета – лібералізація політичних інститутів і розширення сфери ринкових відносин.

На прикладі Польщі розглянуто процес формування та становлення громадянського суспільства та встановлено, що управління наднаціональних представницьких органів діє в межах складної багаторівневої системи. Тому в середовищі розвиненої демократії, котрою є Польща, існує велика кількість інституцій, які об'єднують суспільство й уряд і, як наслідок, відіграють вирішальну роль у розбудові демократичного устрою. Громадянське суспільство є інструментом, що забезпечує зворотний зв'язок між органами влади Польщі, громадянами її країни, тому останні активно залучаються до процесів публічного прийняття рішень щодо питань, які виносяться на загальний розгляд.

Тож громадянське суспільство має чималий вплив на розвиток Польщі. Значною мірою це відбувається завдяки тому, що Польща історично була і є досить відкритою для участі громадянського суспільства у забезпеченні його функціонування. Це обумовлено значним за розміром громадським сектором у країні і його історичною співпрацею з національною владою. Завдяки цьому залучення суб'єктів громадянського суспільства до прийняття політичних рішень у Польщі є менш формальним і більш доступним для громадських об'єднань.

Загалом система відносин між владою Польщі і громадянським суспільством, належним чином забезпечена на правовому рівні, дає сприятливі можливості для зростання впливу громадянського суспільства на органи влади.

Встановлено, що тільки в демократичній країні з розвиненим громадянським суспільством може бути досягнута гармонія у взаєминах держави і суспільства, влади і громадян.

Тільки правова держава може створювати громадянське суспільство, а демократичне суспільство здатне підтримати розвиток правової держави. Держава може сприяти становленню громадянського суспільства, а може і гальмувати його розвиток.

Створення громадянського суспільства сприяє закріпленню стабілізаційного розвитку суспільства, створює умови для розвитку людини, захисту її прав і свобод.

Тому Україні ще належить пройти довгий і нелегкий шлях формування власного громадянського суспільства і відповідної йому демократичної, правової соціальної держави.

ВИСНОВКИ

Виходячи з мети дослідження, нами вирішено такі завдання: проаналізовано співвідношення влади і суспільства як філософсько-політологічну проблему; ідентифіковано суспільство та владу як суб'єкти взаємодії; визначено основні поняття та форми взаємодії суспільства та влади; визначено шляхи формування громадянського суспільства в умовах становлення демократії в незалежній Україні; охарактеризовано взаємодію держави і соціуму як основну умову формування громадянського суспільства; охарактеризовано взаємодію суспільства та влади шляхом проведення аналізу особливостей нормативно-правової бази, бюджетної політики та інституційних основ; проаналізовано особливості взаємовідносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства на прикладі Польщі та надано рекомендації щодо модернізації системи політико-адміністративного управління та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Встановлено, що сучасне суспільство визначається якістю чотирьох інститутів: влади, власності, прав людини і громадянського суспільства на основі їх взаємодії і взаємозалежності.

Розгляд громадянського суспільства як чинника демократії через призму політичної культури дає можливість скласти узагальнене, інтегроване уявлення про сукупність умов громадянського суспільства в Україні. Адже саме історичні аспекти та передумови його формування мають відображення в структурах масової політичної культури, визначаючи її характер, зміст і тенденції еволюції.

Це означає, що без інноваційного потенціалу масової політичної культури не можна скласти уявлення про інноваційний потенціал інших базових соціальних інститутів і, в першу чергу, громадянського суспільства.

Сьогодні Україна знаходиться на етапі трансформаційного процесу, коли не вдається вирватися із замкнутого кола: з одного боку громадянське

суспільство може розраховувати на успіх в своєму поступальному русі лише на основі існування зрілих форм і інститутів правової держави, з іншого – створенню таких форм заважає слабкий розвиток правової і політичної культури більшості українських громадян.

Детальний аналіз існуючих наукових підходів до досліджуваної проблеми дозволив запропонувати систематизовані визначення понять «суспільство», «громадянське суспільство», «влада» тощо.

Встановлено, що під інституціоналізацією громадянського суспільства варто розглядати процес, за допомогою якого організації і процедури здобувають цінність і сталий характер (розвиток кількісних і якісних ознак у формуванні інститутів, соціально-політична мобілізація та громадянська участь в реалізації їх специфічних функцій, зокрема, поширення демократичних цінностей) і результат, коли соціальні дії стають упорядкованими в соціально-структурні особливості (результатом процесу інституціоналізації є формування нових інститутів).

Під загрозами інституціоналізації громадянського суспільства слід розуміти чинники, які мають потенціал щодо порушення демократичної інституціоналізації громадянського суспільства, що не відповідає демократичним нормам та має певний ступінь загрози.

Науковій проблемі розвитку громадянського суспільства як чинника демократизації присвячено значну кількість вітчизняних і зарубіжних праць, які є вагомим внеском в політичну теорію та методологію. Пріоритетною в цьому напрямку є активно-динамічна стратегія, в рамках якої налагоджуються стабільні та довготривалі зв'язки між політичними інститутами у відповідності до антикризової стратегії.

Формування громадянського суспільства, його взаємодія з владою мають ґрунтуватися на принципах справедливості, інтеграції та відповідальності, відкритості, гуманізму, зниження рівня нерівності, політичного плюралізму, демократії, збалансованості цілей і можливостей реалізації, оптимальному співвідношенні політичних та соціально-

економічних відносин, вираженні громадянським суспільством власних інтересів незалежно від держави, забезпеченні провідного значення інституціоналізації в процесі реформ, з метою пом'якшення наслідків політичних змін, забезпечення громадської згоди та консенсусу у зв'язку з загрозою виникнення «замороженого конфлікту» на сході України.

На основі вивчення наявного досвіду та специфіки розвитку українського суспільства з'ясовано чинники становлення громадянського суспільства, до яких відносяться: взаємодія демократичних інституцій, представництво інтересів, захист прав та свобод, політична участь, децентралізація.

Обґрунтовано положення щодо інституційних проблем, які спричиняються порушеннями у взаємодії політичних інститутів, їх функцій, меж компетенції, об'єктивних потреб розвитку; інституційних та поведінкових політичних загроз.

Охарактеризовано основні функції громадянського суспільства: реалізація заходів для розвитку громадянського суспільства, регулювання соціальних параметрів економічного процесу, забезпечення політичної стабільності, зменшення рівня громадського напруження шляхом регулювання діяльності інститутів та створення нових громадських об'єднань.

За умови кризи слід шукати нові механізми захисту населення з метою конкурентноздатності і консолідації громадянського суспільства, функціонування недержавних інститутів і організацій. Інституціоналізація громадянського суспільства формується у вигляді цілісної системи, складовими якої є механізми регулювання інституціональних, інформаційно-комунікаційні відносин в Україні.

Дістало подальшого розвитку твердження, що в Україні становлення громадянського суспільства є історично обумовленим процесом, незважаючи, на те, що тривалий час відбувалося одержавлення громадського життя, що дозволяє спростувати міф, що громадська діяльність не є властивою українському менталітету, а є запозиченою. Встановлено, що

особливості, розвиток громадянського суспільства в Україні та його законодавче закріплення є ознакою становлення та розвитку демократичної політичної системи.

Сформульовано особливості формування механізмів взаємодії громадянського суспільства та влади в умовах посилення впливу чинників зовнішнього середовища, політичних відносин тощо.

Доведено, що вирішення існуючих проблем становлення громадянського суспільства можливе через розподіл відповідальності між державою, бізнесом і громадськими організаціями, визначення пріоритетів і зміни характеру взаємодії з регіональною владою, подолання популістських політичних рішень, налагодження партнерства держави та бізнесу.

Встановлено, що на формування громадянського суспільства впливає специфіка демократичної трансформації через сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів. Об'єктивні означають неготовність політичних інститутів до вирішення нових проблем; ініціювання процесів «згори» за мобілізаційною моделлю; територіальну фрагментованість тощо. Суб'єктивні визначаються характером співвідношення, з одного боку, політичних інститутів, реформ, владних структур та, з іншого боку, – специфікою сприйняття демократії, справедливості, свободи, громадянських прав.

Досліджено модерні аспекти формування сучасного громадянського суспільства в Україні в умовах новітніх політичних викликів через взаємодію громадських інститутів з провідними політичними інститутами та виокремлено основні механізми такої взаємодії: консультації з громадськістю, участь у консультативно-дорадчих органах, проведення публічних заходів; механізмами залучення громадських організацій на рівні місцевого самоуправління є участь у проведенні громадських слухань, діяльність громадських рад, соціальне замовлення та закупівля послуг громадських організацій за кошти місцевих бюджетів тощо.

Виділено та проаналізовано базові форми взаємодії громадських організацій та політичних партій – ініціативно-консультативна, координаційна та тісна співпраця.

Обґрунтовано, що інституціоналізація громадянського суспільства змінює його роль в політичних процесах. Якщо раніше, до Революції гідності та антитерористичної операції громадянське суспільство фактично було підпорядковане державі, або грало другорядну роль у суспільному житті, то зараз представники громадських організації стали відігравати політичні функції перебудови держави, політичних інститутів держави у відповідності до європейських норм.

Громадянське суспільство в сучасній Україні володіє потенціалом, спрямованим на боротьбу проти різного роду «фейкової» демократії, корупції, за справжню демократію, встановлення справедливих економічних відносин без позаринкових, кримінальних та напівкримінальних елементів суспільно-економічних відносин, що отруюють політичну та господарську діяльність у державі.

У цій ситуації громадянське суспільство здатне виступити чинником консолідації, мобілізації, громадської самоорганізації й масового патріотизму як найважливішого ресурсу державотворення, адже в найстисліші строки постала дієва мережа громадських ініціатив та об'єднань, що взяли на себе вирішення проблем. Волонтери й добровольці, мережеві спільноти, різноманітні громадські ініціативи та рухи становлять сьогодні основу реального та спроможного громадянського суспільства.

Спектром можливостей громадянського суспільства як системи недержавних відносин має стати самоорганізація і взаємодія громадян з метою: запобігання узурпації державної влади будь-якими її суб'єктами; пошуку консенсусу в системі реалізації базових соціальних цінностей при усвідомленні особою інтересу суспільства, держави як свого власного інтересу; практичного вирішення суспільних проблем.

Визначені основні періоди становлення громадянського суспільства та їх особливості. У першому періоді (1991-1996 рр.) відбувається первинна інституціоналізація, яка характеризується виникненням ідеологічного гасла демократичних змін через втілення ідеї громадянського суспільства. У межах періоду виділено основні етапи: перший –сприйняття ідеї громадянського суспільства, який характеризувався сповненням надій щодо швидкого створення громадянського суспільства, активною участю у політичному житті. Другий етап характеризується інституціональною невизначеністю та нестабільністю, коли змінюється політичний режим, починається трансформація, яка ускладнюється відсутністю нормативно-правової бази, девальвацією цінностей.

Другий період (1996-2004 рр.) характеризується визнанням та залученням державою потенціалу структур громадянського суспільства до державотворчих процесів. Основою інституціоналізації є нормативно-правова база, завдяки якій розвиваються інститути громадянського суспільства.

Другий етап розпочинається з прийняття нормативно-правових норм, якими визначається, що пріоритетним завданням політичного розвитку стає формування громадянського суспільства, його демократичних інститутів, заохочення громадської активності. Це нормативно-правові акти, в яких вперше визначається громадянське суспільство як інститут, а стратегічним пріоритетом державної політики ухвалюється його розвиток.

Третій період (2004–2012 рр.), в якому формується функціональна дієздатність громадянського суспільства. У ньому також можна виділити два етапи. У першому створюється нормативно-правова база функціонування громадянського суспільства, поширюється спектр інститутів громадянського суспільства в економічній, духовній, соціальній сферах. Інституціональне середовище громадянського суспільства є неструктурованим, нездатним до самостійного виконання функцій, що дає змогу визначити його організаційно представленим, але функціонально неефективним через інституціональні

деформації через кризу довіри у відносинах між державою та інститутами громадянського суспільства, унеможливлення демократичної участі та представництва інтересів і визначає модель взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави як нерівноправне партнерство за перехідного режиму.

Четвертий період (з 2013 р. по теперішній час) характеризується Стратегією державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, уведенням в дію закону «Про громадянське суспільство», участю України у міжнародній ініціативі «Партнерство «Великий уряд»; в регіонах поширилася практика прийняття регіональних програм сприяння розвитку громадянського суспільства, відбувається Революція Гідності.

Встановлено, що оптимальна модель громадянського суспільства в Україні має формуватися з вирішенням двох пріоритетів: перебудови політичних відносин та адаптації до вимог зовнішнього фактору. Такий підхід припускає перетворення політичного явища або руху формалізований, упорядкований процес із певною структурою відносин, ієрархією влади різних рівнів та іншими ознаками організації; підвищення ролі держави у процесі, інституціоналізації громадянського суспільства з метою пом'якшення наслідків реформ.

В основу цієї моделі слід покласти забезпечення соціальної спрямованості інститутів, консенсус між політичними акторами з метою визначення стратегічних шляхів у рамках запобігання кризовим наслідкам, досягнення соціальної та політичної стабільності, забезпечення гармонійних відносин між державою і суспільством, які можна класифікувати як «соціальний інституціоналізм»; закріплення, укорінення і стабілізацію вже існуючих інститутів, їхнє узвичаєння та легітимацію, у відповідності до норм і правил чіткої статусно-ролевої структури за принципом зворотного зв'язку, що дозволить корегувати управлінські рішення, не допустити суспільну напругу.

Визначено, що основною формою громадського діалогу є: «вертикальний діалог» між організаціями громадянського суспільства та їхніми партнерами в законодавчій та виконавчій владі, регіональній та місцевій владі і «горизонтальний діалог» між організаціями громадянського суспільства як внутрішньогромадянський діалог, який на основі існування недержавних і некомерційних громадських засобів комунікації є передумовою для виникнення й успішного функціонування інших форм громадського діалогу.

Для інституалізації громадського діалогу неодмінно має бути сформоване саме громадянське суспільство, а також забезпечена взаємодія із владними структурами, наявна нормативно-правова база, які передбачатиме механізми, форми, процедури і принципи інтеракції.

При цьому діалог має визначатися як механізм узгодження інтересів, досягнення консенсусу і компромісу на основі принципів політичної культури суспільства.

Соціальні мережі є унікальною платформою для консолідації різних груп суб'єктів на основі спільності їх інтересів. Соціальні мережі сприяють структуризації комунікативного простору, створенню віртуальних співтовариств, які часто на практиці перетворюються на громадські об'єднання. Громадські інституції мають можливість поширювати власні ідеї, залучати до свої лав нових членів та координувати їхні дії через взаємопроникнення повсякденної соціальної і віртуальної реальності.

Мережеві соціальні медіа позиціонуються як чинники інституту соціалізації. Інститут соціальних медіа є сукупністю форм комунікації виробників контенту з його споживачами, набір онлайн-технологій, які уможливають спілкування користувачів в різноманітних формах.

Соціальні мережі стають інформаційним відбитком громадської активності, оскільки саме цей канал комунікації використовується для поширення ідей, об'єднання однодумців у спільноти, організації заходів,

координації зусиль. Практично всі суспільно значущі процеси, події, явища залишають певний інформаційний відбиток у соціальних мережах.

Таким чином, аналіз взаємовідносин між владою та суспільством засвідчив, що на сьогодні вже існує певний досвід у налагодженні такої співпраці. Та попри те, що він весь час збагачується, залишається актуальною потреба об'єднання зусиль та впровадження нових механізмів залучення громадян до формування стратегії розвитку держави. Адже відсутність участі громадян у процесі вироблення державної політики та контролю за виконанням рішень є одним із недоліків системи державного управління України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції: Закон України від 02.07.2015 № 577-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19>.
3. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
5. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.
6. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
7. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.
8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
9. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 01.12.1998 № 281-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14>.
10. Про порядок висвітлення діяльності в органах державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23.09.1997 № 539/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/539/97-%D0%B2%D1%80>.
11. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>.
12. Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік від 29.08.2002 № 1302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1302-2002-%D0%BF>.
13. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.01.2002 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF>.
14. Про роботу центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення відкритості у своїй діяльності, зв'язків з громадськістю та взаємодії із засобами масової інформації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.10.2004 № 759-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-2004-%D1%80>.

15. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади: Указ Президента України від 01.08.2002 №683/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/683/2002>.
16. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Указ Президента України від 31.07.2004 № 854/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854/2004>.
17. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». К.: НІС, 2015. 684 с.
18. Арато Е. Відродження, занепад та реконструкція концепції громадянського суспільства / Е. Арато, Д. Коген. Політична думка. 1996. №1. 25 с.
19. Бабінова О. О. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю: теоретико-методологічний аспект : дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. К., 2006. 232 с.
20. Балута Т. П. Тенденции и перспективы формирования гражданского общества в Украине как правовом государстве. Науковий вісник. Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Одеса, 2013. №28 (207). С. 144-154.
21. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві. К.: Вид-во НАВСУ, 2000. 200 с.
22. Барматова С. Пишемо – «демократія», читаємо – «вибори-2004». Кілька тривожних особливостей «дифузійної підтримки» українцями вітчизняних політичних інститутів. Віче. 2004. № 3. С. 7-10.
23. Башук А. И. Этапы становления коммуникаций власти с общественностью в современной Украине. Internationalscientificjournal. 2015. № 5. С. 26-32.
24. Бердяев Н. А. Философия неравенства. Сост., предисл. и примеч. Л. В. Полякова. М.: ИМА-пресс, 1990. С. 76.
25. Біла книга національної освіти України. Акад. пед. наук України ; за ред. В. Г. Кременя. К., 2009.
26. Богайчук В. Ж. Проблеми та перспективи становлення громадянського суспільства в Україні. Нова парадигма. 2007. Вин. 64. С. 164-172.
27. Внучко С. М. Аналітичні центри як суб'єкти процесу прийняття політичних рішень: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. КНУТШ. Київ, 2009. 195 арк.
28. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. Київ. 2001.
29. Гаєвська Л. А. До питання нормативно-правового забезпечення державно-громадськогоуправлінняосвітою в Україні. Галузь науки «Державнеуправління»: історія, теорія, впровадження : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 28 трав. 2010 р.) : у 2 т. / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка та ін. К. : НАДУ, 2010. Т. 2. С. 231-233.

30. Гаєвська Л. А. Феномен громадянського суспільства і його вплив на становлення державно-громадського управління освітою (теоретико-методологічний аспект). Держ. упр.: теорія та практика. 2007. № 2 (6).
31. Гальчинський А.С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. К.: Знання України, 2002. 180 с.
32. Гирик М. А. Щодо легітимності форм і видів взаємодії інститутів громадянського суспільства та правової держави. Менеджмент-орієнтовані підходи до здійснення змін в публічному управлінні : матеріали наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 22 жовт. 2010 р. / за заг. ред. Ю. П. Шарова. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2010. С. 97-99.
33. Глинкіна С. Доклад на ООН РАН – Методология многоуровневого анализа посткоммунистических трансформаций. URL: <https://istina.msu.ru/publications/book/5678175/>.
34. Гражданское общество: аналитический доклад Центра исследований гражданского общества и некоммерческого сектора Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики» по итогам реализации проекта «Индекс гражданского общества – CIVICUS» / Л.И. Якобсон, И.В. Мерсиянова, О.Н. Кононыхина и др. М.: НИУ ВШЭ, 2011. С. 18-19.
35. Гринюк Р.Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація. К. : «Ін Юре», 2004. 388 с.
36. Громадські організації в Україні : стат. Бюллетень. Державний комітет статистики України. Київ, 2004. 157 с.
37. Громадянське суспільство: проблеми і напрями інституційного розвитку / Уклад. : Ю. П. Сурмін, Т. П. Крушельницька, В. В. Карлова та ін.; за заг. ред. д-ра соціол. наук, проф. Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2008. 56с.
38. Дейчаківський М. Громадянське суспільство і недержавні організації. Вітчизна. 1999. № 3-4. С. 120-124.
39. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи / За ред. Ю. С. Шемшученка: монографія. К. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. 656 с.
40. Динник І. П. Взаємовідносини держави та суспільства в контексті сучасних дослідницьких підходів. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 9.
41. Дракер П. Посткапиталистическое общество. Новая постиндустриальная волна на Западе :антология. М.: Academia, 1990. с. 167.
42. Зарічний О. А. Взаємодія держави та громадянського суспільства через інститути участі громадян в управлінні державними справами. Європейські перспективи. 2015. № 1. С. 48-51.
43. Згурська В. Л. Громадянин як співвиробник публічних послуг у політиці участі. Держава і право: Юридичні і політичні науки. 2014. Вип. 63. С. 350-355.

44. Каблак П. І. Значення громадянського суспільства та демократії у становленні взаємодії судової влади і громадськості. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 2. Том 3. С. 161-166.
45. Калінічева Г. Державна політика підтримки розвитку організацій громадянського суспільства в країнах ЦСЄ. Віче. 2013. № 20. С. 7-11.
46. Каплан Ю. Участь громадськості в державному управлінні: роль недержавних аналітичних центрів. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/260>
47. Карась А. Ф. Розвиток демократії як здійснення громадянського суспільства. Монологи в універсамі : Актуальні проблеми сучасної України. Львів : Універсум, 2000. С. 7-15.
48. Кармазіна М. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять [Текст]/ М. Кармазіна, О.Шурбована/Політичний менеджмент. 2006. № 4 (19). С. 10-19.
49. Кіндратець О. Політичні зміни і політична стабільність. Політ. менеджмент. 2005. № 2. С. 55-67.
50. Колісник Г. О. Становлення громадянського суспільства як основи виникнення, існування та реалізації поля інтересів. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej8/doc_pdf/kolisnyk.pdf
51. Конституційне право України / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. К. : «Ін Юре», 2002. 544 с.
52. Консультації з громадськістю. Громадянське суспільство: інтерактивна інформаційно-аналітична система. URL: <http://civic.kmu.gov.ua/>
53. Крицкалюк Н.І. Інституціоналізація громадянського суспільства як чинник становлення демократії в Україні. Дис ... канд. політ. наук. 23.00.02.політичні інститути та процеси. Київ, 2016. 221 с.
54. Крушинська С. П. Нормативно-правове забезпечення взаємодії державних органів з громадськістю у сфері освіти в Україні. Державне управління: теорія і практика. 2012. № 2. С. 9.
55. Ладиченко В. В. Гуманістичні основи організації державної влади. Київський національний торговельно-економічний ун-т. К. : 2007. 407 с.
56. Ладиченко В. Проблеми взаємодії держави і громадянського суспільства. Публічне право. 2016. № 4 (24). С. 18-25.
57. Леухіна А. Взаємодія між об'єднаннями громадян та інститутами держави: концепція й можливі моделі. URL: www.library.ukma.kiev.ua.
58. Любченко П.М. Політичні партії як елемент громадянського суспільства та їх вплив на розвиток місцевого самоврядування. Проблеми законності. 2009. Вип. 100. С. 91-100.
59. Матійчук А. В. Самоорганізація громадянського суспільства як чинник демократичної модернізації політичної системи України: дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. ІваноФранківськ, 2016. 212 с.
60. Медведчук В. Новий вимір демократії. К., 2001. 144 с. 4.

61. Мельник Л. А. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: основні поняття, проблеми та стратегічні напрями. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. № 2. С. 8.
62. Мерсиянова И.В. Добровольные объединения граждан в местном самоуправлении: проблемы институционализации. М., 2004. С. 16-17.
63. Мерсиянова И.В., Корнеева И.Е. Вовлеченность населения в неформальные практики гражданского общества и деятельность НКО: региональное измерение. Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М.: НИУ ВШЭ, 2011. 196 с.
64. Мироненко Т. Є. Організаційно-правові аспекти управління взаємодією органів прокуратури України з громадськістю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2008. 20 с.
65. Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство / Ю. Тищенко, П. Байор, М. Товт, С. Горобчишина ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. К. : Агентство «Україна», 2010. 148 с.
66. Петрук Н. К. Процессы самоорганизации и становление гражданского общества в Украине. Философско-гуманитарные чтения : сб. науч. труд. Днепропетровск, 2014. Вып. 1. С. 51-60.
67. Політологічний енциклопедичний словник / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького; За ред. Ю. С. Шемшученка та ін. К.: Генеза, 2004. 736 с.
68. Праві – за правду. Україна молода. 2015. 26 лют. С.3.
69. Прилуцький С.В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. 317 с.
70. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні / В. Кулик, В. Яблонський, М. Розумний та ін. К. : Нац. ін-т стратег. дослідж., 2012. 56 с.
71. 5 відмінностей третього сектору Польщі від третього сектору України. Частина перша. URL: <https://ufb.org.ua/>
72. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. К.: Атіка, 2001. 47 с.
73. Революція Гідності 2013-2014 рр. та агресія Росії проти України: навч.-метод. посіб. / Палій Олександр та ін.; за заг. ред. Павла Полянського. Київ :Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. 34 с.
74. Роулс Д. Теория справедливости. Этическая мысль: Научно-публицистические чтения. М., 1990. С. 229-242.
75. Рябов С.Г. Державна влада: проблеми авторитету й легітимності: монографія. К. : НІСД, 1996. 124 с.
76. Сербин Р. Демократические принципы развития сильного государства. Хозяйство и право. 2003. № 3. С. 71-74.
77. Сидоренко О. Громадські і благодійні організації України ІІІ перехрестя. 2000. № 2. С. 20-21.
78. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник для вузов. Харьков: Консум; Ун-т внутренних дел, 2000. 704 с.

79. Співак В. І. Реформа судової влади: проблеми теорії та практики. Вісник Вищого адміністративного суду України. № 1. 2011. С. 41-47.
80. Сокращение роли государства. Государственное управление и устойчивое человеческое развитие // UNDP. Региональное бюро для Европы и СНГ. 1997. Июль. С. 8-15.
81. Статистичні дані: сайт Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. URL: <http://www.razom.org.ua>.
82. Суспільство та влада: механізми взаємодії: навч.- метод. матеріали для слухачів дисципліни «Механізми взаємодії суспільства і влади» / А. М. Михненко, С. О. Кравченко, І. В. Пантелейчук та ін. К. : НАДУ, 2013. 80 с.
83. Сухенко В. Взаємовідносини держави та громадянського суспільства в Польщі: досвід для України. Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 3. С. 82-90.
84. Ткачук М. Держава та громадянське суспільство. Динаміка їхньої взаємодії в Україні. URL: www.spa.ukma.edu.ua/
85. Топорнин Б. Н. Сильное государство – объективная потребность времени. Вопр. философии. 2011. № 7. с. 20-37. С. 24.
86. Турута Е. Формирование гражданского общества и становление демократии в Центральной и Восточной Европе. Закон и жизнь. 2013. № 9/3. С. 241-245.
87. Українське суспільство 1994 – 2004. Моніторинг соціальних змін / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2004. 705 с.
88. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін: соц. моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. К.: Ін-т соціології НАН України, 2013. 556 с.
89. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: пер. с англ. М: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. С. 218-220.
90. Фурс В.Н. Философия незавершенного модерна Юргена. Минск, 2000., с. 162.
91. Цурканова И. А. Политический механизм демократизации в современной Украине. Грані. 2014. № 8. С. 118-123.
92. Шемшученко Ю. С. Громадянське суспільство. Юридична енциклопедія: в 6 т. /редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін.К. :Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А-Г. 146 с.
93. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти: Монографія. Луганськ: Вид-во Елтон-2, 2009. 308 с.
94. Chambers S., Kopstein J. Bad civil society. Political Theory. 2001. 29(6), pp. 837-865.
95. Institute of Public Affairs, Poland. <https://www.isp.org.pl/en/about-us>

96. Gellner E. Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals. London, 1994. P. 5.
97. Habermas J. Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des Kommunikativen Handelns. S. 7.